

Μνήμων

Τόμ. 9 (1984)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΑΛΕΞ. ΚΙΤΡΟΦ: 'Η ελληνική παροικία στην Αίγυπτο και ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος ● H. FLEISCHER — ΑΡ. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ (έπιμ.): 'Ημερολόγιο Φαίδωνα Μαηδώνη (24.6-10.9. 1944) ● LARS BÆRENTZEN: 'Η λαϊκή ύποστήριξη του ΕΑΜ στο τέλος της Κατοχής ● Γ. ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ: Πολιτικές προοπτικές και δυνατότητες μετά την απελευθέρωση ● Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Εταιρεία 'Ελληνικής 'Ατμοπλοΐας (1857-1869). 'Υποθέσεις έρευνας και προβληματική ● Γ. ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ: Γάμοι στην 'Ερμούπολη (1845 - 1853). Δημογραφικά φαινόμενα μιας μοντέρνας πόλης του ελληνικού 19ου αιώνα ● Μ. ΧΡ. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ: «'Ο θάνατος του Δημοσθένους» του Ν.Σ. Πίτκολου και ο Γρηγόριος Παλαιολόγος ● Α. ΠΟΛΙΤΗΣ: 'Ο πεζός λόγος. Δύο μαρτυρίες για το 1945

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1978

ΑΘΗΝΑ 1984

ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853).
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ
ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.274](https://doi.org/10.12681/mnimon.274)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ Γ. (1984). ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853). ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 9, 211-245. <https://doi.org/10.12681/mnimon.274>

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΦΟΥΝΗΣ

ΓΑΜΟΙ ΣΤΗΝ ΕΡΜΟΥΠΟΛΗ (1845 - 1853)

ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ ΜΙΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΑΣ ΠΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ μελέτη πού ἀκολουθεῖ στηρίζεται σέ κατάστιχο πού βρίσκεται στό Δημοτικό Ἀρχεῖο Ἑρμουπόλεως¹. Κατά τήν ἐπεξεργασία του καταβλήθηκε προσπάθεια νά ἐπισημανθοῦν προβλήματα καί νά τεθοῦν ἐρωτήματα. Ὅσες ἀπόψεις διατυπώνονται ἀποτελοῦν πρώτη προσέγγιση ἐνὸς θέματος, γιά τήν πληρέστερη κατανόηση τοῦ ὁποῖου χρειάζονται καί ἄλλες μαρτυρίες.

Ἡ περίπτωση τῆς Ἑρμούπολης μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν ὀριακή ἀλλά καί χαρακτηριστική ταυτόχρονα τοῦ φαινομένου πού ὀρίζουμε σάν πόλη, σάν μοντέρνα ἀστική πόλη στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰώνα. Ὅριακή γιατί ἡ περίπτωσή της δέν ἐπαναλαμβάνεται ξανά μέσα στό βασίλειο καί χαρακτηριστική γιά μιὰ σειρὰ ἀπό λειτουργίες καί δομές τοῦ νέου ἀστικοῦ κράτους. Ἰδρυμένη στά 1822 ἀπό πρόσφυγες, Χιῶτες στήν μεγάλη τους πλειοψηφία, θά ἐξελιχθεῖ ταχύτατα, γιά νά γίνει μέσα σέ λίγα χρόνια τὸ πρῶτο ἐμπορικό κέντρο τοῦ κράτους. Εὐνοημένη ἀπό μιὰ σειρὰ συγκυριῶν οἰκονομικοῦ ἀλλά καί ἰδεολογικοπολιτικοῦ χαρακτήρα, θ' ἀρχίσει νά παρακμάζει μόλις αὐτὲς ἐκλείψουν. Στούς χαμηλοὺς ρυθμοὺς ἀνάπτυξης τοῦ κράτους καί τῇ μικρῇ συγκέντρωση κεφαλαίων, στήν ἀνυπαρξία συγκοινωνιῶν καί χειρσαίων μεταφορῶν θά προστεθεῖ καί ἡ Μεγάλη Ἰδέα καί ἡ ἰδεολογία τοῦ ἀλυτρωτισμοῦ πού τήν περιβάλλει. Οἱ παράγοντες αὐτοὶ θά φέρουν τήν Ἑρμούπολη στήν πρώτη γραμμὴ τῆς ἀνάπτυξης. Χάρη στό λιμάνι της γίνεται ἡ πόρτα τοῦ ἐμπορίου τοῦ κράτους. Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν εἰδῶν πού ἔρχονται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περνάει ἀπὸ ἐκεῖ γιά νά διοχετευτεῖ κατόπιν στὶς ἀγορὲς τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν κυρίαρχο ρόλο της στό ἐμπόριο, ἡ Ἑρμούπολη ἐπωμίζεται — χάρι στὴ Μ. Ἰδέα καί τὸν ἀλυτρωτισμὸ — καί τὸ ρόλο τοῦ προχωρημένου

1. Τὸ κατάστιχο ἐντοπίστηκε κατὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ἀρχείου ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ φιλικὸ κλίμα καί ἡ γενικότερη διάθεση συνεργασίας πού ἐπικράτησαν κατὰ τὴν ταξινόμηση τοῦ Ἀρχείου βοήθησαν πολὺ ὥστε νά γίνει ἡ ἐργασία αὐτή. Εὐχαριστῶ ὅσους συνετέλεσαν στήν ἀρτιότερη ἐπεξεργασία καί παρουσίᾳ της.

φυλακίου του Έλληνισμού απέναντι από τους αλύτρωτους αδελφούς. Για πολλά χρόνια το λιμάνι της θά εΐναι τὸ πρῶτο κομμάτι ἐλευθερης πατρίδας πὸν θ' ἀντικρύζουν οἱ ἐπαναστατημένοι καὶ κυνηγημένοι Κρητικοί, ἀλλὰ καὶ ὅλοι ὅσοι θὰ σπεύδουν πρὸς τὴν «πατρίδα» ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὑπόδουλου καὶ μὴ Έλληνισμοῦ. Ἡ Έρμούπολη θ' ἀναδειχθεῖ, ἔτσι, σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς καλύτερους ἐκφραστὲς αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας. Ἀνάλογες θὰ εἶναι καὶ οἱ δομὲς πὸν θὰ χτιστοῦν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης. Δεμένη ἀποκλειστικὰ στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο, δὲν μπορεῖ νὰ παράγει νέες ἀξίες — ἀφοῦ οὔτε τὸ ἐμπόριο οὔτε οἱ μεταφορὲς ἀπὸ μόνα τοὺς παράγουν ἀξίες — καὶ ὥς ἐκ τούτου νὰ ἐξελιχθεῖ, ἀλλὰ καὶ νὰ συμβάλει στὴν γενικότερη ἐξέλιξη.

Ἡ κάμψη τῆς Έρμούπολης θὰ ἐπέλθει ὅταν οἱ παράγοντες πὸν εὐνόησαν τὴν ἄνοδό της ἀρχίσουν σιγὰ - σιγὰ νὰ ἐκλείπουν. Στὴν βελτίωση τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῶν χερσαίων μεταφορῶν, στὴν ἀπαρχὴ τῆς ἀκτινοβολίας τῆς Ἀθήνας σὰν πρωτεύουσας διοικητικῆς ἀλλὰ καὶ οἰκονομικῆς συνάμα, θὰ προστεθεῖ καὶ ἡ σταδιακὴ ἐξασθένηση τῆς Μεγάλης Ἰδέας. Ἀμεσα συνδεδεμένοι μεταξὺ τοὺς οἱ παράγοντες αὐτοὶ θὰ ἐπηρεάσουν ἀποφασιστικὰ καὶ τὴν τύχη τῆς Έρμούπολης. Ἡ ἀρχὴ τῆς κάμψης συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν ἀναδίπλωση τοῦ κράτους στὰ προβλήματα ἐσωτερικῆς ἀναδιοργάνωσης. Οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς θὰ σημάνουν καὶ τὸ τέλος γιὰ μιὰ σειρὰ ἀπὸ λειτουργίες πὸν εὐνοοῦν τὴν Έρμούπολη. Δημιουργημένη ἡ ἴδια μέσα σ' ἓνα κλίμα οἰκονομικῆς καὶ ἰδεολογικῆς ἀσάφειας καὶ ἀντλῶντας τὸν πλοῦτο της (ἀνθρώπους καὶ ἀξίες) ἀπ' αὐτό, θὰ γίνῃ «θύμα» τῆς ἴδιας της τῆς ἐξέλιξης. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ «μοντέρνα» Έρμούπολη δὲν θὰ μπορέσει ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἐκμοντερνισμό τοῦ κράτους. Οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται ἐκεῖ βέβαια, λίγο ἢ πολὺ, γιὰ τὴν κάποια συνέχιση αὐτῶν πὸν ἤξεραν: ἐπαγγέλματος, συνηθειῶν, νοοτροπίας. Ἄν ἡ πόλη ἐπιβάλλει νέους ρυθμούς, αὐτοὶ εἶναι τέτοιοι πὸν νὰ μὴν προκαλοῦν ἀναστατώσεις καὶ ριζικὲς μεταβολές. Παρατείνεται δηλαδὴ στὴν Έρμούπολη γιὰ ἀρκετὸ διάστημα ἡ προηγούμενη φάση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀρχίζουν καὶ διακρίνονται, ἔστω καὶ ἀμυδρά, ὅλα ἐκεῖνα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα πὸν ὀδηγοῦν στὴν ἐπόμενη.

Γιὰ τὴ μελέτῃ τῆς Έρμούπολης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ἐργασίας τῶν Emile Kolodny² καὶ Βασίλης Καρδάσης³ μᾶς δίνουν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ

2. Βλ. E. Kolodny, «Hermoupolis - Syra. Naissance et évolution d' une ville insulaire grecque», π. *Médiéranée*, ἀρ. 2, Ἀπρίλ.-Ἰούν. 1969, 189-219. Έλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Ν. Τσάγκα τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ ἔχει δημοσιευτεῖ στὸ π. *Ἑπταηρὲς Ἑταιρείας Κνκλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Η' (1969-70), 249-286.

3. Βασίλης Καρδάσης, «Ἐμπορικὲς δραστηριότητες στὴ Σύρο 1843-1857», π. *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 25 (1982), 321-394.

της φυσιογνωμίας της πόλης στα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της. Η μελέτη που ακολουθεί, αν και εξετάζει βραχύτερη χρονική περίοδο, έρχεται να δείξει και μιὰ άλλη πτυχή της νέας πόλης : τὴ «στάση» της ἀπέναντι στο γάμο. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὸ κατάστιχο δὲν εἶναι παρὰ μία φωτογραφία τῆς Ἑρμούπολης στὰ χρόνια 1845-1853. Μιὰ ὑποθετικὴ φωτογραφία τραβηγμένη ἔξω ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς ἢ στὸ γραφεῖο τοῦ ληξιάρχου. Δὲν μένει παρὰ ν' ἀρχίσουμε νὰ συμπληρώνουμε μὲ στοιχεῖα τέτοιες φωτογραφίες.

ΤΟ ΚΑΤΑΣΤΙΧΟ ΤΩΝ ΓΑΜΩΝ

Τὸ κατάστιχο τῶν γάμων μᾶς δίνει τὶς ἐξῆς πληροφορίες γιὰ κάθε ζευγάρι :

1. Αὔξοντα ἀριθμὸ γάμου
2. Ἡμερομηνία (μήνας καὶ ἡμέρα)
3. Ὄνομα καὶ ἐπώνυμο τοῦ συζύγου
4. Ἡλικία
5. Πατρίδα
6. Ἐπάγγελμα
7. Ὄνομα καὶ ἐπώνυμο τῆς συζύγου
8. Ἡλικία
9. Πατρίδα
10. Προηγούμενη κατάσταση (α, β ἢ γ γάμος)
11. Παρατηρήσεις (ἀναγράφεται ἡ μέρα τῆς ἐβδομάδας).

Γιὰ τὰ 8,5 περίπου χρόνια ἀναφέρονται 1096 γάμοι ποὺ κατανέμονται κατὰ χρόνια ὡς ἐξῆς :

29/7-3/12/1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852	1853
42	96	170	172	139	133	119	116	109

Μετὰ τὰ χρόνια τῆς μεγάλης ἀκμῆς, 1847 καὶ 1848, παρατηροῦμε μιὰ τάση γιὰ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων. Στὴν πραγματικότητα ὁ ἀριθμὸς τοὺς κυμαίνεται στὰ ἴδια ἐπίπεδα ὡς τὰ 1880. Ἐχουμε ἔτσι γύρω στοὺς 130-150 γάμους τὸ χρόνο κατὰ μέσον ὄρο (μὲ τὶς ἐποχικὲς διακυμάνσεις πάντα), γεγονὸς ποὺ δείχνει τὸ σημαντικὸ μέγεθος τῆς πόλης⁴.

4. Βλ. στὴ σειρά *Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος. Κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη I 60, 1861-63, 1865-67, 1868-69, 1870-73, 1874-77, 1878-1882*, Ἀθήνα 1866, 1869, 1871, 1876, 1879, 1886, ὅπου ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν γάμων σ' ὅλες τὶς πόλεις τοῦ κράτους.

Το σύνολο των 2192 ατόμων που έδω παρουσιάζεται ο γάμος τους αντιπροσωπεύει περίπου το 11% του συνολικού πληθυσμού της Ερμούπολης την εποχή αυτή (19.500 άτομα περίπου). Οί άνδρες μόνοι τους αντιπροσωπεύουν γύρω στα 15% του ένεργου πληθυσμού που υπολογίζεται στα 7.140 άτομα⁵.

Πίνακας 1. Γάμοι κατά την προηγούμενη κατάσταση των συζύγων.

ΓΥΝΑΙΚΕΣ				
		Α' ΓΑΜΟΣ	Β' ΓΑΜΟΣ	Γ' ΓΑΜΟΣ
ΑΝΔΡΕΣ	Α' ΓΑΜ.	926	64	2
	Β' ΓΑΜ.	59	36	1
	Γ' ΓΑΜ.	6	2	—

Όπως βλέπουμε στον πίνακα 1 ή συντριπτική πλειοψηφία των γάμων της περιόδου αυτής περιλαμβάνει συζύγους που παντρεύονται για πρώτη φορά. Έτσι, στους 926 γάμους (84,49%) και οι δυο σύζυγοι παντρεύονται για πρώτη φορά, ενώ στους υπόλοιπους 170 (15,51%) ο ένας από τους δυο συζύγους έχει ξαναπαντρευτεί τουλάχιστον μια φορά. Άνδρες και γυναίκες παντρεύονται εξ ίσου σχεδόν για δεύτερη ή τρίτη φορά (104 άνδρες ή 9,48% και 105 γυναίκες ή 9,58%). Η έλλειψη στοιχείων για το συνολικό αριθμό των χήρων και χηρών στην Ερμούπολη της εποχής δεν μας επιτρέπει να μετρήσουμε τις πιθανότητες που έχει το κάθε ένα από τα δύο φύλα να ξαναπαντρευτεί⁶.

5. E. Kolodny, *ό.π.*, σ. 201.

6. Τα ποσοστά για το σύνολο του κράτους στα χρόνια 1865-1885 είναι: A/A=86,1%, A/B=3,9%, B/A=6,7%, B/B=3,3% (A/A= άνδρας / γυναίκα, αριθμός προηγ. γάμων). Για τα ποσοστά της υπόλοιπης Ευρώπης βλέπε: M. Livi - Bacci, «On the frequency of remarriage in the nineteenth century Italy: Methods and Results» στο *Marriage et remariage dans les populations du passé* (publié sous la direction de J. Dupâquier...), Λονδίνο 1981, σ. 347-362. Εκεί φαίνεται πως στην Ελλάδα, σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η αναλογία των πρώτων γάμων μεταξύ των συζύγων είναι πολύ μεγάλη. Άρα, κατά συνέπεια, οι πιθανότητες δεύτερου ή τρίτου γάμου μειώνονται.

ΜΗΝΕΣ - ΗΜΕΡΕΣ ΓΑΜΩΝ

Οί πίνακες 2, 3 μᾶς δίνουν τὴ συχνότητα τῶν γάμων κατὰ μῆνα καὶ ἡμέρα⁷.

Ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς μῆνες μποροῦμε νὰ σημειώσουμε τὴ σχέση τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν γάμων. Σ' ὅσους δηλαδὴ μῆνες ὑπάρχουν ἡμέρες νηστείας οἱ γάμοι εἶναι λιγότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους γειτονικοὺς μῆνες. Εἶναι γνωστὸ πὺς κατὰ τὶς ἡμέρες τῆς νηστείας ποὺ προηγούνται π.χ. τῶν Χριστουγέννων ἢ ἐκκλησία ἀποφεύγει νὰ εὐλογεῖ γάμους. Ἔτσι, πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ θὰ γίνονταν τὸ Δεκέμβριο τελοῦνται λίγο ἄργότερα, μέσα στὸν Ἰανουάριο. Ἀποφεύγεται ἐπίσης καὶ ἡ πρώτη ἐβδομάδα τοῦ νέου ἔτους. Γιὰ τὰ χρόνια ποὺ μελετᾶμε μόνο 9 γάμοι σημειώνονται μεταξὺ τῆς Πρωτοχρονιάς καὶ τῶν Φώτων, ἐνῶ τὴν ἐβδομάδα ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἀριθμὸς ἀνεβαίνει σὲ 33. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται στὸ Δεκαπενταῦγουστο. Στὸ 159ῆμερο τῆς νηστείας ποὺ προηγεῖται σημειώνονται 11 γάμοι (οἱ 7 στὶς 14 Αὐγούστου) ἐνῶ τὴν ἐβδομάδα ποὺ ἀκολουθεῖ 33. Ὁ Μάρτιος ἀποτελεῖ τὴν κορυφωση τῆς σχέσης μεταξὺ τῶν γάμων καὶ τῶν θρησκευτικῶν «ἀπαγορεύσεων». Κατ' ἐξοχὴν μῆνας τῆς Σαρακοστής, ἐμφανίζεται μ' ἐλάχιστο ἀριθμὸ γάμων, σὲ ὄφελος τῶν δύο γειτονικῶν του μηνῶν Φεβρουαρίου καὶ Ἀπριλίου⁸.

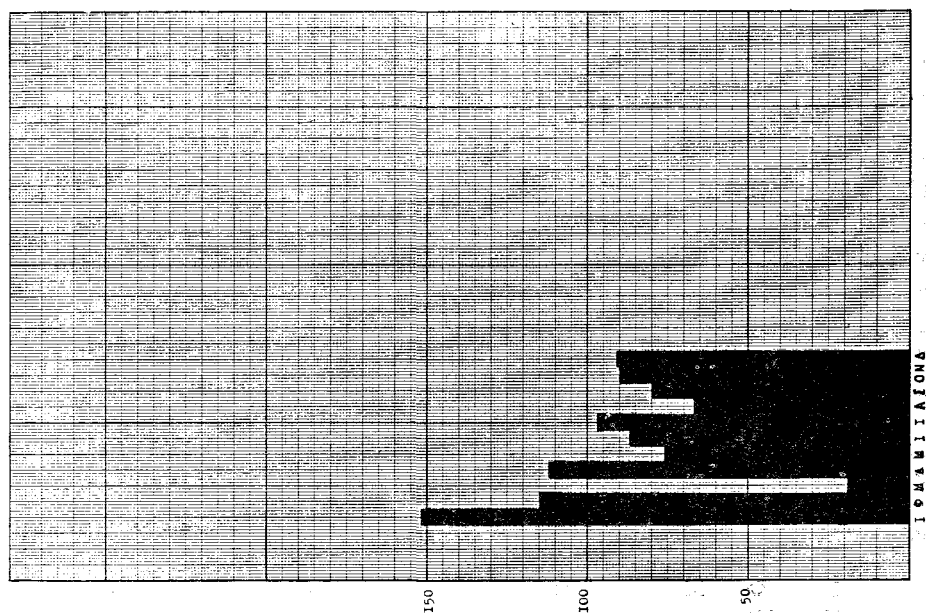
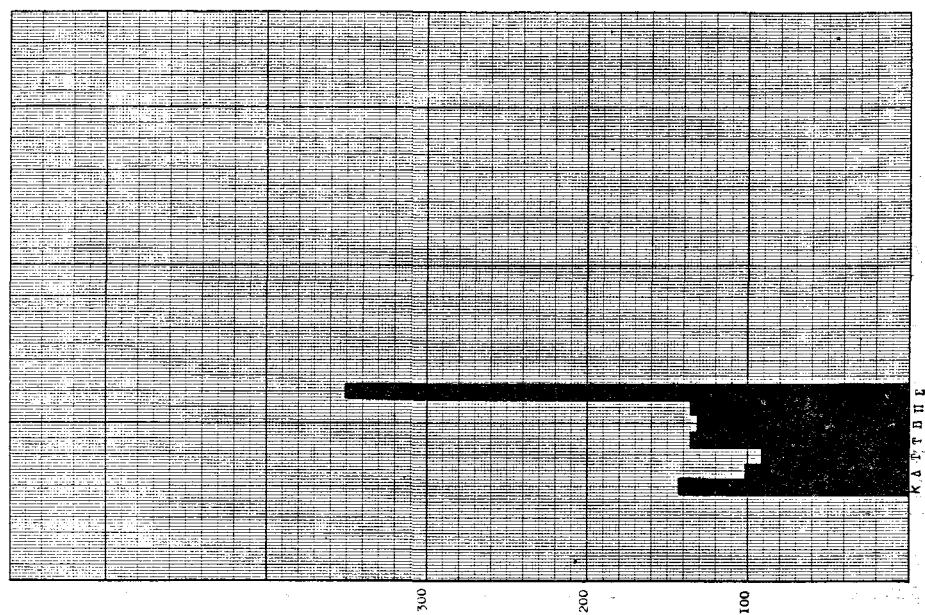
Στὸν πίνακα μὲ τὶς συχνότητες τῶν γάμων ἀνὰ ἡμέρα, τὸ Σάββατο κυριαρχεῖ ἀπόλυτα. Μὲ 352 παρουσίες κατέχει μόνο του τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν γάμων, μὲ σημαντικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη μέρα, τὴν Κυριακὴ. Ἀγνοοῦμε κατὰ πόσο τὸ φαινόμενο αὐτὸ εἶναι «ἀστικό» καὶ χαρακτηρίζει τὴν Ἐρμούπολη ἢ τὶς πόλεις γενικὰ, καὶ ἂν τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ στὴν ὑπαιθρο. Οἱ ὑπόλοιπες μέρες τῆς ἐβδομάδας παρουσιάζουν τὴν ἴδια σχεδὸν συχνότητα γάμων, μὲ κάποια πτώση τὴ Δευτέρα καὶ τὴν Τρίτη. Ἡ ἔναρξη τῆς ἐβδομάδας καὶ τὸ «γρουσουζικο» τῆς Τρίτης συντελοῦν σημαντικὰ στὸ γεγονὸς αὐτό. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει μὲ τοὺς μῆνες, οἱ Ἐρμουπολίτες παντρεύονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἡμέρα, χωρὶς δηλαδὴ νὰ τηροῦν σχετικὸς δισταγμὸς γιὰ τὸ «νηστήσιμο» τῆς Τετάρ-

7. Τὸ ἔτος 1845 δὲν συμπεριλαμβάνεται στὸν ὑπολογισμὸ τῆς συχνότητος τῶν γάμων κατὰ μῆνα γιατί ἀρχίζει στὶς 29 Ἰουλίου. Ἀντίθετα, ὑπολογίστηκαν οἱ ἡμέρες στὸ σχετικὸ πίνακα.

8. Τὴν ἴδια εἰκόνα ἔχουμε καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῆς δεκαετίας 1864-1873 σ' ὅλο τὸ βασίλειο μὲ κάποια ὑπεροχὴ τοῦ Ὀκτωβρίου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται «ἀρχὴ νέας περιόδου τοῦ κοινωνικοῦ βίου»:

Ι	Φ	Μ	Α	Μ	Ι	Ι	Α	Σ	Ο	Ν	Δ
1120	906	166	964	747	461	646	513	635	1203	1071	491

Βλ. *Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος. Κίνησις τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1870 - 73*, Ἀθήνα 1876, σ. 1α'.

Πίνακες 2, 3. Συχνότητες γάμων κατά μήνα και ημέρα (σε απόλυτους αριθμούς).

της καὶ τῆς Παρασκευῆς. Ὡς σημειώσουμε ἐδῶ πὼς δὲν ὑπάρχει ἔξαρση γάμων σὲ ἡμερομηνίες ὅπου ὑπάρχουν θρησκευτικὲς γιορτές, κυρίως γιορτὲς ἁγίων.

Τὴν ἴδια εἰκόνα μὲ τὸ γενικὸ σύνολο παρουσιάζουν καὶ οἱ γάμοι μεταξὺ συζύγων ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας τουλάχιστον ἔχει ξαναπαντρευτεῖ (πίνακας 4). Καμιὰ μέρα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι εἰδικὰ προορισμένη γι αὐτούς.

Πίνακας 4. Γάμοι κατὰ ἡμέρες (β' γάμος).

Κ	Δ	Τ	Τ	Π	Π	Σ
22	27	11	20	20	20	47

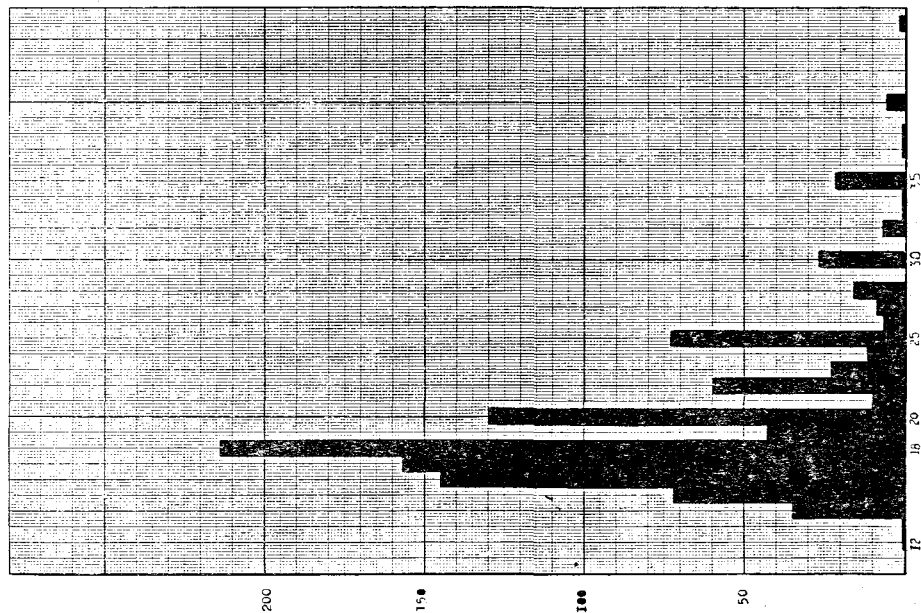
ΗΛΙΚΙΕΣ

Οἱ πίνακες 5, 6 μᾶς δίνουν, σὲ ἀπόλυτους ἀριθμούς, τὴ συχνότητα τῶν γάμων ἀνὰ ἡλικία καὶ γιὰ τοὺς δυὸ συζύγους.

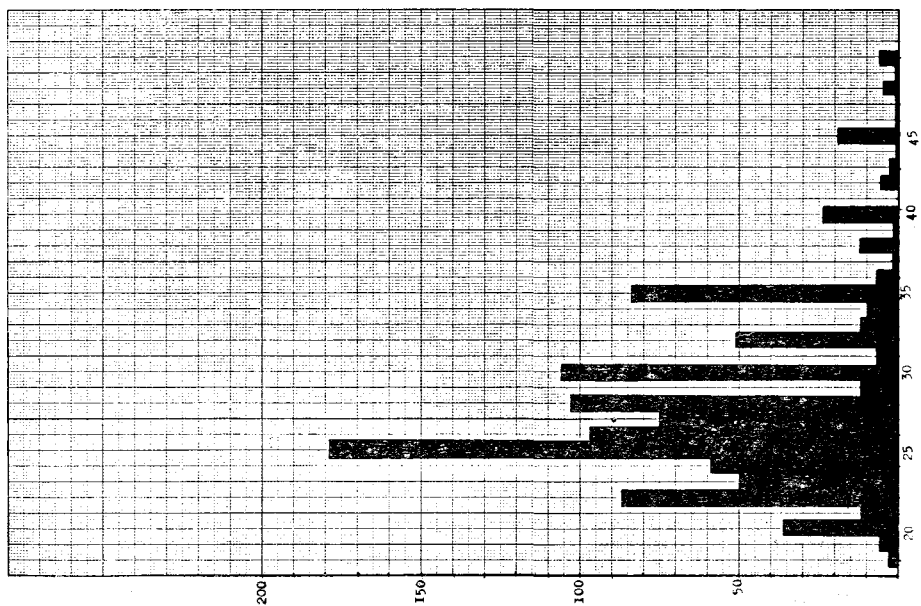
Ὡπως βλέπουμε, ἐπικρατέστερη ἡλικία γιὰ γάμο εἶναι γιὰ τοὺς ἄνδρες τὰ 25 χρόνια καὶ γιὰ τὶς γυναῖκες τὰ 18. Οἱ ἀντίστοιχοι μέσοι ὅροι εἶναι 27,95 καὶ 19,68 χρόνια. Στὴ δήλωση τῆς ἡλικίας καὶ τῶν δύο συζύγων εἶναι φανερὴ ἡ προτίμηση γιὰ τὰ χρόνια ποὺ λήγουν σὲ 0 ἢ 5 καθὼς καὶ 2 ἢ 8. Ἔτσι ἓνα μεγάλο ποσοστὸ ἐκείνων ποὺ εἶναι στὴν πραγματικότητα 29 ἢ 31 χρόνων δηλώνουν 28, 30 καὶ 32. Οἱ γυναῖκες, ἀντίστοιχα, προτιμοῦν τὸ 18 καὶ 20 ἀπὸ τὸ 19 ἢ 21.

Ἀπὸ τοὺς μέσους ὅρους τῶν ἡλικιῶν σύμφωνα μὲ τὴν προηγούμενη κατάσταση τῶν συζύγων (πίνακας 7), διαπιστώνουμε πὼς σταθερὰ οἱ δυὸ σύζυγοι ἔχουν διαφορὰ ἡλικίας γύρω στὰ 8 χρόνια ἢ καὶ περισσότερο, ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν προηγούμενων γάμων καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ συζύγου. Μόνο γιὰ τοὺς ἄνδρες ποὺ παντρεύονται γιὰ δεύτερη φορὰ μὲ γυναῖκα ποὺ πρωτο-παντρεύεται ἡ διαφορὰ αὐτὴ πέφτει στὰ 4 χρόνια. Οἱ γυναῖκες παντρεύονται κατ' ἀνώτατο μέσον ὅρο ὡς τὰ 30 τοὺς χρόνια (ἀφήνουμε ἔξω τὶς δυὸ περιπτώσεις γυναικῶν σὲ β' γάμο, γιατί εἶναι ἐλάχιστο ποσοστὸ), ἐνῶ οἱ ἄνδρες ὡς τὰ 38-39. Ὡς σημειώσουμε ἐδῶ πὼς μόνο 20 γυναῖκες (σὲ σύνολο 1096) παντρεύονται ἄνδρα μικρότερό τους σὲ ἡλικία. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἡλικίας εἶναι στὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων (16/20) 1 ἔως 4 χρόνια, ἐνῶ μόνο σὲ 4 περιπτώσεις ξεπερνάει τὰ 5 χρόνια. Ἀπὸ τὶς 20 αὐτὲς γυναῖκες οἱ 8 ἔχουν ἤδη ξαναπαντρευτεῖ. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικὸ καὶ τῆς νοοτροπίας τῶν Ἑρμούπολιτῶν ἀπέναντι στὸ γάμο. Δείχνει δηλαδὴ, μεταφρασμένη σ' ἀριθμοὺς πάντα, μιὰ θέση καὶ μιὰ στάση ἀπέναντι στὰ προβλήματα, τουλάχιστον ὅσα ἔχουν σχέση μὲ τὸν γάμο τους, ποὺ σχετίζονται καὶ μὲ τὶς σχέσεις τῶν δύο φύλων.

Πίνακας 6. Έλικιές γυναικών.

Πίνακας 5. Έλικιές ανδρών.

Πίνακας 7. Μέσοι όροι ηλικιών σύμφωνα με την προηγούμενη κατάσταση των συζύγων.

Γ Υ Ν Α Ι Κ Ε Σ								
Α Ν Δ Ρ Ε Σ	Α' ΓΑΜΟΣ		Β' ΓΑΜΟΣ		Γ' ΓΑΜΟΣ		ΗΛΙΚΙΑ	ΓΕΝΙΚΟΣ
	M.O.	M.O.	M.O.	M.O.	M.O.	M.O.	M.O.	M.O.
	ΑΝΔΡ.	ΓΥΝ.	ΑΝΔΡ.	ΓΥΝ.	ΑΝΔΡ.	ΓΥΝ.	ΑΝΔΡ. ΓΥΝ.	ΑΝΔΡΕΣ
	Α' ΓΑΜΟΣ						Α' ΓΑΜΟΣ	
	26,13	17,71	34,42	26,56	38,5	28,5	27,16 18,84	27,95
Α Ν Δ Ρ Ε Σ	Β' ΓΑΜΟΣ						Β' ΓΑΜΟΣ	
	34,20	30	36,82	29,02	40	22	35,51 27,56	ΓΥΝ. 19,68
Α Ν Δ Ρ Ε Σ	Γ' ΓΑΜΟΣ						Γ' ΓΑΜΟΣ	
	37,5	27,5	43,5	34	—	—	39 26,33	

Να παρατηρήσουμε επίσης πώς οι γυναίκες της κατηγορίας αυτής «παίρνουν» για συζύγους άνδρες με επαγγέλματα ποικίλα. Άλλες παντρεύονται με «τεχνίτες - μαγαζάτορες», άλλες με ναύτες, βασιτάζους κ.λπ. Άγνοούμε την οικονομική και επαγγελματική θέση του καθένα ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για ένδεχόμενο επαγγελματικής «προώθησης» μέσω του γάμου αυτού. Μια αναλυτικότερη εξέταση των ηλικιών των νεονύμφων θα μπορούσε να μᾶς οδηγήσει σ' όρισμένες υποθέσεις γύρω από την πληθυσμιακή διαμόρφωση και δυναμικότητα της Έρμούπολης.

Ής ξεκινήσουμε από την ηλικία των γυναικών. Βασικό χαρακτηριστικό του — όπως φαίνεται τουλάχιστον από το κατάστιχο — είναι το «νεαρὸν» της ηλικίας. Αρχίζοντας την έγγαμη ζωή τους πολύ νέες (μέσος ὅρος 17,71 χρόνια γι' αυτές που παντρεύονται για πρώτη φορά), οι Έρμουπολίτισσες φτάνουν στο δεύτερο ή και στον τρίτο γάμο ακόμη νέες. Έχουν μπροστά τους δηλαδή μιᾶ μεγάλη περίοδο γονιμότητας. Μελέτες στο σύνολο του πληθυσμοῦ τῆς πόλης θά μᾶς ἔδειχναν τὴν ἄμεση σχέση τῆς ἡλικίας στο γάμο καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν παιδιῶν κατὰ οἰκογένεια (αὔξηση δηλαδή τῆς γεννητικότητας). Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι οἱ τρεῖς γυναῖκες ποὺ παντρεύονται γιὰ τρίτη φορὰ στὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι 32, 25 καὶ 22 χρονῶν. Νὰ ἀποδοθεῖ τὸ γεγονός αὐτὸ στὴν ἀφθονία ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἡλικία γάμου; Στὸ γενικότερο κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς πόλης κυρίως

πού εὐνοεῖ, ἂν δὲν προκαλεῖ κιόλας, τὸν πρῶτο γάμο ; Μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐρωτήματα μπαίνουν μπροστά μας στὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ ἔλλειψη στοιχείων καὶ μελετῶν γιὰ ἄλλες σύγχρονες περιοχὲς τοῦ κράτους δὲν βοηθάει στὴν διατύπωση προτάσεων καὶ ὑποθέσεων μὲ στέρεη βάση γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτό⁹. Ἄς δοῦμε ὁμως τὰ στοιχεῖα πού συνθέτουν τὴν εἰκόνα τῆς Ἑρμούπολης μπροστὰ στὸν γάμο.

Χωρὶς δημογραφικὲς διαδικασίες διάρκειας, ἡ νέα πόλη δημιουργεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ τὶς συνθήκες πού ὀδηγοῦν στὸν γάμο. Ἰδρυμένη πρὶν ἀπὸ 25 χρόνια ἀπὸ πρόσφυγες Χιώτες στὴν ἀρχή, Ψαριανοὺς καὶ ἄλλους στὴν συνέχεια, φέρνει μαζί της ὅλες τὶς παραδόσεις καὶ τὶς συνήθειες τῶν νέων κατοίκων τῆς στὰ ζητήματα τοῦ γάμου. Νὰ ἀντανακλᾷ ἄραγε ἡ συμπεριφορὰ αὐτῆ τῶν Ἑρμουπολιτισσῶν ἀπέναντι στὸ γάμο τὴν εἰκόνα τῆς προεπαναστατικῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν, τῶν Κυδωνίων, τῆς προεπαναστατικῆς Ἑλλάδας ; Δύσκολο ν' ἀπαντήσουμε ἀπὸ ἔλλειψη στοιχείων. Τὴν ἴδια στιγμή πού δημιουργεῖται ἡ πόλη νέοι κάτοικοι προστίθενται στὸν ἀρχικὸ πυρήνα τῆς. Ὁ νέος αὐτὸς πληθυσμὸς ἀποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἄνδρες πού ἔρχονται γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν καὶ νὰ δουλέψουν. Τὰ κορίτσια, κόρες τῶν πρώτων οἰκιστῶν κυρίως, δὲν φτάνουν γιὰ ὅλο τὸν ἀνδρικό πληθυσμὸ, πού ὀλοένα καὶ αὐξάνεται¹⁰. Ἡ ἔλλειψη αὐτῆ γυναικῶν προκαλεῖ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά πτώση τῆς ἡλικίας τους κατὰ τὸν γάμο, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μετακινήσεις γυναικῶν ἀπὸ ἄλλα μέρη πρὸς τὴν Ἑρμούπολη. Ἡ ἔλλειψη τῆς ἡμερομηνίας ἀφίξεως καὶ τῶν δύο συζύγων στὴν Ἑρμούπολη δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ προχωρήσουμε πιὸ πολὺ αὐτὴ τὴν ὑπόθεση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ προτίμηση συζύγων ἀπὸ τὴν ἴδια πατρίδα εἶναι χαρακτηριστικὴ σ' ὅλο τὸ κατάστιχο. Ὅπου τέτοις - α σύζυγος δὲν ὑπάρχει, τότε προτιμοῦνται οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὰ γειτονικὰ χωριά, νησιά κλπ. Ἔτσι, οἱ Ὑδραῖοι π.χ. φανερώνουν μιὰ ιδιαίτερη προτίμηση γιὰ τὶς Ὑδραῖες, καὶ τὸ ἴδιο παρατηρεῖται γιὰ τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ. Μὲ λίγα λόγια

9. Ἡ G. Serelea στὸ ἄρθρο τῆς «Regards sur la nuptialité et la fécondité en Grèce pendant la seconde moitié du XIXe siècle», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν*, τχ. 32 (Ἰανουάριος - Ἀπρίλιος 1978), ὑπολογίζει τὴ μέση ἡλικία τῶν γυναικῶν στὸ γάμο γιὰ τὰ χρόνια 1865-1885 γύρω στὰ 23,5 χρόνια γιὰ ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Στὴ μελέτη αὐτὴ γίνονται ὑπολογισμοὶ γιὰ τὸν Μ. Ο. τῆς ἡλικίας τῶν γυναικῶν ἀναλυτικὰ γιὰ κάθε χρόνο ἀπὸ τὸ 1865 ὡς τὸ 1885. Οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ βασίζονται στὰ στοιχεῖα πού δίνουν οἱ δημοσιευμένες στατιστικὲς πληροφορίες (βλ. παραπάνω, σημ. 4) γιὰ τὰ χρόνια αὐτά. Γιὰ τὰ προηγούμενα χρόνια (1860-1865) δὲν ὑπάρχουν τέτοιες πληροφορίες. Γιὰ τὸν Πειραιᾶ στὰ χρόνια 1853-57 οἱ ἡλικίες εἶναι 21,8 χρόνια γιὰ τὶς γυναῖκες καὶ 30,7 γιὰ τοὺς ἄνδρες.

10. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ τὴν παρατήρηση τοῦ E. Kolodny, ὁ.π., σ. 201, ὅτι ἀπὸ τὸ 1846 σταματᾶνε σχεδὸν ἐντελῶς οἱ ἀφίξεις νέων κατοίκων (ὡς τὰ 1853, χρόνια πού περιλαμβάνεται στὸ πρωτόκολλο τοῦ δήμου Ἑρμουπόλεως πού μελέτησε).

οί «χωριανοί» παντρεύονται «χωριανές» ή «κοντοχωριανές» τους. Έκεί που σταματάει ή «τοπικιστική αλληλεγγύη» μέσα στην ίδια την Έρμούπολη, αρχίζει ή «άποστολή νυφών» προς αυτήν. Μπορούμε δηλ. να υποθέσουμε ότι άρκετά από τὰ κορίτσια αυτά έρχονται ή φέρονται στη νέα πόλη με άποκλειστικό ίσως σκοπό τὸ γάμο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μᾶς εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ ἀπὸ τὴν «άποστολή νυφών» στὶς Η.Π.Α. τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ἀπὸ τὴν ἐπανάληψή του πρὸς τὴν Αὐστραλία καὶ Ν. Ζηλανδία μετὰ τὸ β' παγκόσμιο πόλεμο. Ἐδῶ θὰ ἔπρεπε ν' ἀναρωτηθοῦμε κατὰ πόσο ἕνας «πρόωρος» γάμος στὴν Έρμούπολη δὲ σημαίνει ἀντίστοιχη ἐπιβράδυνση στοὺς γάμους που γίνονται στὶς πατρίδες τῶν κοριτσιῶν, ἂν καὶ τὸ φαινόμενο δὲν πρέπει νὰ εἶναι ποσοτικὰ σημαντικὸ σὲ σχέση μετὰ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Καὶ ἐδῶ τὰ στοιχεῖα λείπουν.

Ἡ καταγωγή τῆς νύφης εἶναι ἕνας παράγοντας που δὲν παίζει κανένα σχεδὸν ρόλο στὴν ἡλικία της κατὰ τὸν γάμο. Παντρεύονται δηλαδὴ στὴν ἴδια ἡλικία περίπου ἀνεξάρτητα ἀπὸ τόπο καταγωγῆς. Στὸν πίνακα που ἀκολουθεῖ βλέπουμε τὶς ἡλικίες τῶν καταγομένων ἀπὸ τὶς κυριότερες πηγές ἀνεφοδιασμοῦ τῆς Έρμούπολης.

Πίνακας 8. Μέσοι ὅροι ἡλικιῶν ἀνὰ πατρίδα

	Χίος	Κυδω- νίες	Ψαρά	Υἴδρα	Ἀν- δρος	Μύκο- νος	Κρή- τη	Σμύρ- νη	Τήνος	Ἄμορ- γός	Έρμ/ λη	Γ.Μ. δρος
Α' γάμος	19,33	17,96	18,67	18,8	17,97	20,3	21,05	21,05	19,02	20,68	18,64	18,84
Β' γάμος	26,79	28	25	26,33	25,17	33,75	28,6	28,6	—	27,66	—	27,56

Οἱ καταγόμενες ἀπὸ τὴ Σμύρνη ἔχουν τὴν τάση νὰ φτάνουν στὸν πρῶτο γάμο ἀργότερα ἀπὸ τὶς ἄλλες (+2,21 χρόνια ἀπὸ τὸν γενικὸ μέσον ὄρο), ἐνῶ γρηγορότερα ἀπ' ὅλες παντρεύονται οἱ Κυδωνιάτισσες.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στὴν ἡλικία τῶν ἀνδρῶν. Ὅπως καὶ στὶς γυναῖκες, ἡ ἡλικία τους ἔχει ἄμεση σχέση μετὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν προηγούμενων γάμων τους. Ἕνας ἀκόμη παράγοντας ὁμως, ἐξ ἴσου σημαντικὸς, φαίνεται πὼς καθορίζει τὴ μεταβλητὴ αὐτὴ (τῆς ἡλικίας δηλ.): τὸ ἐπάγγελμα. Στὸν κατάλογο που ἀκολουθεῖ ὑπάρχουν οἱ μέσοι ὅροι ἡλικίας στὸ γάμο γιὰ τὰ ἐπαγγέλματα που ἐκπροσωποῦνται ἀπὸ 10 τουλάχιστον περιπτώσεις.

Εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸν πίνακα αὐτὸν ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῶν ἐπαγγελμάτων που βρίσκονται στὴν κορυφὴ τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας καὶ ἀναγνώρισης παντρεύονται ἀργότερα ἀπὸ ἐπαγγελματίες μετὰ κατώτερη θέση. Γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς θέσης αὐτῆς τὰ κριτήρια εἶναι οἰκονομικά, κατὰ πρῶτο

Πίνακας 9. Μέσοι όροι ηλικίας ανδρών ανά επάγγελμα.

Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος	Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος	Επάγγελμα	Α' γάμος	Γ.Μ. όρος
Άρτοποιός	28,06	28,21	Κηπουρός	27,43	29,65	Πριονιστής	25,50	27,19
Βαστάζος	28,36	29,29	Κρεοπώλης	26,20	26,20	Ράπτης	29,19	29,51
Βαφέας	23,70	25,08	Κτίστης	26,29	26,31	Σανδαλοποιός	25,97	25,87
Βυρσοδένης	25,52	25,52	Μαραγκός	25,11	25,60	Σιδηρουργός	23,90	24,48
Δάσκαλος	29,36	29,36	Ναύτης	27,82	28,17	Σοβατζής	28,91	28,91
Έμπορος	29,64	31,12	Ναυτικός	27,88	27,68	Υπάλληλος	29,77	29,78
Καλαφάτης	25,90	27,94	Όψοπώλης	28,26	28,60			
Καφεπώλης	29,30	29,33	Πλοίαρχος	27,37	28,89			

λόγο. Έτσι, οί έμποροι φαίνεται ότι χρειάζονται κάποιο χρόνο για να αποκτήσουν ένα «όνομα» στην αγορά και να επιδιώξουν ένα καλύτερο γάμο. Περισσότερα χρήματα θέλουν περισσότερο χρόνο για να συγκεντρωθούν· κατά συνέπεια οί έμποροι έχουν περισσότερες απαιτήσεις από την μεριά της νύφης. Άν ό μέσος όρος διαφορής ηλικίας μεταξύ δύο συζύγων είναι 8 χρόνια γενικά για τó σύνολο τού καταστίχου, στην περίπτωση τών εμπόρων συναντάμε διαφορές ηλικίας που φτάνουν και τά 20 χρόνια.

Άπό την άλλη μεριά υπάρχουν και οί βαστάζοι με τόν άρκετά ύψηλό μέσον όρο της ηλικίας τους, που κάθε άλλο παρά στην οικονομική τους ευεξία όφείλεται. Μελέτες της ιστορίας τών νοοτροπιών ίσως μās έδιναν κάποιες λύσεις ή προτάσεις για τó αν ό γάμος μ' ένα βαστάζο ή ένα κηπουρό θεωρείται ύποδεέστερος από εκείνον μ' ένα σιδηρουργό ή ένα βυρσοδέψη και αν, κατά συνέπεια, οί πρώτοι έχουν λιγότερες πιθανότητες για γάμο από τούς δεύτερους και, άρα, πρέπει να περιμένουν περισσότερο χρόνο για να παντρευτούν. Άπό τó γενικό σχήμα που μās δίνει ό παραπάνω κατάλογος φαίνεται πώς οί τεχνίτες-έργατικοί, με την ευρύτερη έννοια, παντρεύονται πρώτοι απ' όλους. Άκολουθούν έπειτα οί «νοικοκύρηδες-μαγαζάτορες» και ή ύπαλληλία και κατόπιν έρχονται οί κορυφές τών κοινωνικών άξιών της έποχής: διανοούμενοι και «μεγαλο-αστοί».

Όσοι ανήκουν λοιπόν στα τεχνικά - έργατικά επαγγέλματα φαίνεται πώς δέν αντιμετώπιζουν προβλήματα στην εξέυρεση της συζύγου τους. Ό χρόνος εκμάθησης και απόδοσης της τέχνης τους είναι συντομότερος από τόν αντίστοιχο χρόνο που χρειάζεται ένας έμπορος για να «φτιαχτεί» ή ένας δάσκαλος για να «μορφωθεί». Άν προσθέσουμε σ' αυτά και τς οικο-

νομικές δομές της πόλης που ευνουῶν — τουλάχιστον στην περίοδο αυτή — δραστηριότητες τέτοιου τύπου, μπορούμε να φτιάξουμε την εικόνα του τεχνίτη της Έρμούπολης, ό οποίος δεν έχει κανένα λόγο ν' άργοπορήσει το γάμο του τη στιγμή που εδοίωνες προοπτικές ανοίγονται μπροστά του. Ο γάμος μ' ένα τεχνίτη ίσως είναι και μιὰ σιγουριά και από την πλευρά της νύφης. Σιγουριά για έναν ικανοποιητικό μισθό, κατά πρώτο λόγο, για κοινωνική αναγνώριση ύστερα.

ΤΟΠΟΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ

Μιά από τις σημαντικότερες πληροφορίες που μᾶς δίνει το κατάστιχο είναι ο τόπος καταγωγής των συζύγων. Μερικές διευκρινίσεις σχετικά με το ζήτημα αυτό κρίνονται απαραίτητες. Αρχικά, η δήλωση της πατρίδας των ζευγαριών γίνεται πολλές φορές με τρόπο άνισο. Έτσι, δίπλα σε πληροφορίες ακριβείς, όπως π.χ. Πάτρα ή Κυδωνίες ή Γαλαξειδί, υπάρχουν άλλες άσαφείς του τύπου: Μωριάς, Ρούμελη, Άνατολή κ.ά. Το ποσοστό της κατηγορίας αυτής, πάντως, δεν είναι τέτοιο που να επιφέρει αλλοιώσεις σημαντικές στο σύνολο (54 άνδρες και 16 γυναίκες ή 4,93% και 1,46% του συνολικού αριθμού). Σχετικό είναι, κατά δεύτερο λόγο, και το πρόβλημα των μεγάλων νησιών, όπου η δήλωση της πατρίδας γίνεται μόνο με τ' όνομα του νησιού, χωρίς ακριβέστερους προσδιορισμούς. Τέλος, από το 1096 ζευγάρια για 24 άνδρες και 23 γυναίκες λείπει η δήλωση της πατρίδας, ενώ σε 5 και 8 περιπτώσεις, αντίστοιχα, το όνομα της πατρίδας είναι δυσανάγνωστο.

Οί χάρτες 1 και 2 και ο πίνακας 10 μᾶς δίνουν τη γεωγραφική κατανομή των ανδρῶν και των γυναικῶν του καταστίχου.

Όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει, η άκτινοβολία της Έρμούπολης εκτείνεται πολύ πὶό πέρα από τὰ ὅρια του νεοσύστατου βασιλείου, σ' ὅλο το Αἰγαῖο και τις περιοχές που τὸ περικλείουν. Κέντρο ἔμπορικό και ναυτικό, προσελκύει κατοίκους ἀπ' ὅλα τὰ νησιά του Αἰγαίου ἀλλὰ και του Ἰονίου, ἀκόμη και ἀπὸ τὴ μακρινὴ Κύπρο. Στις ἡπειρωτικές περιοχές ἡ λάμψη της φτάνει ἀπὸ τὴ Σινώπη και τὴν Τραπεζούντα ὡς τὸ Κάϊρο και τὴν Ἀλεξάνδρεια, και ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη και τὰ Μπιτόλια (Μοναστήρι) ὡς τὴν Πέργαμο και τὴν Προύσσα. Στὴν Έρμούπολη δηλαδὴ φτάνουν κάτοικοι ἀπ' ὅλα τὰ σημεῖα ὅπου εἶναι διάσπαρτος ὁ Ἑλληνισμός.

Πίνακας 10. Τόποι καταγωγής

(Δεξιά άνδρες, αριστερά γυναίκες. Οί παρενθέσεις δηλώνουν διαφορετική δήλωση του ίδιου ονόματος).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ	233	284	ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ		
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ	37	20	Ἀστυπάλαια	10	6
ΑΝ. ΑΙΓΑΙΟ - Μ. ΑΣΙΑ	149	181	Κάρπαθος	8	1
ΧΙΟΣ	190	276	Κάσος	7	6
ΨΑΡΑ	69	76	Κῶς	1	—
ΕΥΒΟΙΑ - Β. ΣΠΟΡΑΔΕΣ	30	10	Λέρος	3	—
ΣΑΡΩΝΙΚΟΣ - ΑΡΓΟΛΙΚΟΣ	70	76	Νίσυρος	—	1
ΕΠΤΑΝΗΣΑ	27	12	Ρόδος	3	2
ΚΡΗΤΗ	65	48	Πάτμος	5	3
ΚΥΠΡΟΣ	23	7	Σύμη	—	1
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	69	18		37	20
ΣΤΕΡΕΑ	23	12			
ΗΠΕΙΡΟΣ	12	4	ΑΝΑΤ. ΑΙΓΑΙΟ - Μ. ΑΣΙΑ		
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	23	8	Ἀνατολή (Ἀσία)	2	1
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	10	10	Καισάρεια	2	—
ΘΡΑΚΗ	26	19	Μπογάζκιοϊ	—	1
ΕΥΞΕΙΝΟΣ - ΡΩΣΙΑ	8	2	Μπροῦσα	1	—
ΔΙΑΦΟΡΑ	3	2	Κυδωνίες (Ἀϊβαλί)	48	93
ΔΥΣΑΝΑΓΝΩΣΤΑ	5	8	Μοσχονήσια	9	9
ΧΩΡΙΣ ΔΗΛΩΣΗ	24	23	Πέργαμος	1	—
	1096	1096	Μυτιλήνη (Λέσβος)	17	12
			Σμύρνη	34	43
ΚΥΚΛΑΔΕΣ			Τσεσμές	9	6
Ἀμοργός	19	35	Ἐρυθρὲς	1	—
Ἀνάφη	5	—	Κουσάντασι	2	2
Ἄνδρος	56	52	Ἐφεσος	1	4
Θήρα	30	18	Σάμος	21	10
Ἴος	11	7	Ἰκαρία	1	—
Κέα	14	9		149	181
Κύθνος (Θερμιὰ)	5	10	ΣΑΡΩΝΙΚΟΣ - ΑΡΓΟΛΙΚΟΣ		
Μήλος	1	—	Αἴγινα	6	3
Μύκονος	21	51	Πόρος	4	—
Νάξος	8	1	Ὑδρα	58	71
Πάρος	13	12	Σπέτσες	2	2
Σέριφος	1	3		70	76
Σίκινος	3	1			
Σίφνος	5	11	ΗΠΕΙΡΟΣ		
Τήνος	35	39	Ἡπειρος	8	2
Φολέγανδρος	1	1	Ἰωάννινα	2	2
Σύρος	1	3	Μοσχόπολη	1	—
Ἐρμούπολη	4	31	Πάργα	1	—
	233	284		12	4

Πίνακας 10. (Συνέχεια)

ΕΥΒΟΙΑ - Β. ΣΠΟΡΑΔΕΣ			ΕΠΤΑΝΗΣΑ		
Έρετρια	1	—	Έπτανησος	2	—
Κάρυστος	4	1	Κέρκυρα	1	—
Κύμη	1	—	Κεφαλληνία	5	1
Χαλκίδα	1	2	Ίθάκη	3	—
Σκιάθος	1	—	Ζάκυνθος	6	6
Σκόπελος	19	5	Κύθηρα	10	5
Σκύρος	3	2		27	12
	30	10			
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ			ΘΕΣΣΑΛΙΑ		
Πελ/σος (Μοριάς)	20	6	Θεσσαλία	6	3
Άγ. Πέτρος Κυνourίας	1	—	Βόλος	4	—
Άργος	1	—	Ζαγορά	12	4
Βοστίτσα	1	—	Τρίκερι	1	1
Δημητσάνα	1	—		23	8
Καλαμάτα	5	2			
Κόρινθος	3	2	ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ		
Κορώνη	2	—	Μακεδονία	4	2
Κρανίδι	1	—	Βέροια	1	1
Λεωνίδιο	1	—	Θεσσαλονίκη	4	7
Λάβρα	2	—	Μπιτόλια	1	—
Καλάβρυτα	1	—		10	10
Μάνη	2	—			
Ναύπλιο	2	2	ΘΡΑΚΗ		
Νεόκαστρο	2	—	Θράκη	1	—
Πάτρα	7	1	Άδριανούπολη	1	—
Σπάρτη	13	5	Αίνος	5	3
Τρίπολη	4	—	Καλλίπολη	3	2
	69	18	Κων/λη (Βυζάντιο)	15	14
			Φιλιππούπολη	1	—
				26	19
ΣΤΕΡΕΑ			ΕΥΞΕΙΝΟΣ - ΡΩΣΙΑ		
Ρούμελη	7	1	Μαύρη θάλασσα	2	1
Άθήνα	8	4	Ρωσία	2	1
Άμφισσα	1	2	Σινώπη	1	—
Γαλαξειδί	1	—	Τραπεζούντα	3	—
Λαμία	2	—		8	2
Λειβαδιά	2	4			
Μεσολόγγι	—	1	ΔΙΑΦΟΡΑ		
Καλλίδρομο	1	—	Άλεξάνδρεια	1	—
Στυλίδα	1	—	Κάιρο	—	1
	23	12	Μαυροβούνιο	1	—
			Βενετία	1	—
				3	1

Ἄνδρες

Ξεκινώντας τις παρατηρήσεις από τη γεωγραφική προέλευση τῶν ἀνδρῶν, μπορούμε νὰ σημειώσουμε τις κύριες πηγές «ἀνεφοδιασμοῦ» τῆς Ἑρμούπολης σ' ἐνεργό πληθυσμό. Ἡ περιοχή τῆς Χίου - Ψαρῶν καὶ τῆς ἀπέναντι μικρασιατικῆς ἀκτῆς ἀποτελεῖ τὴν ἐστία καταγωγῆς τῶν περισσότερων Ἑρμουπολιτῶν, γεγονὸς ἀπόλυτα φυσιολογικό, ἀφοῦ ἡ πόλη χτίστηκε ἀπὸ πρόσφυγες τῶν περιοχῶν αὐτῶν, κατὰ κύριο λόγο. Οἱ Χιώτες ἐξακολουθοῦν νὰ κρατοῦν τὰ πρωτεῖα στὴ συγκρότηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑρμούπολης, παρ' ὅλη τὴν ἀξανάμενη διαρροή τους πρὸς τὸν Πειραιά. Δεύτερη πηγὴ τροφοδοσίας ἀποτελοῦν τὰ γειτονικά πρὸς τὴ Σύρον νησιά τῶν Κυκλάδων. Στὴν περίπτωσή τους, πάντως, τὰ ποσοστά συμμετοχῆς στὴ συγκρότηση τῆς πόλης διαφέρουν αἰσθητὰ ἀπὸ νησὶ σὲ νησὶ καὶ χαρακτηρίζονται κυρίως ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ ἐξειδίκευση τῶν νέων κατοίκων σὲ σχέση μὲ τις ἀνάγκες τῆς νέας πόλης. Ἔτσι, ἐνῶ κοντινὰ νησιά, ὅπως ἡ Τήνος ἢ ἡ Ἄνδρος, μετέχουν μὲ ὑψηλὸ ποσοστὸ στὴν ὁμάδα αὐτή, ἄλλα ἐξ ἴσου κοντινά, ὅπως ἡ Νάξος ἢ ἡ Σίφνος, ἔχουν ἐλάχιστους ἐκπροσώπους. Στὸ ζήτημα ὁμως αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε στὴν ἐξέταση τῶν ἐπαγγελμάτων τῶν κατοίκων.

Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν νησιῶν τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ κατὰ πρῶτο λόγο τῆς Ὑδρας. Ἡ παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ τῆς μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ὥθει τοὺς Ὑδραίους στὸν Πειραιά κυρίως, ἄλλα καὶ στὴν Ἑρμούπολη.

Γιὰ τοὺς Κρητικούς — σταθερὸ παράγοντα στὴν πόλη — ἡ Ἑρμούπολη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο λιμάνι - καταφύγιο τοῦ ἐλεύθερου βασιλείου, ὥστε-ρα ἀπὸ κάθε ἀποτυχημένη προσπάθεια γιὰ ἐπανάσταση καὶ ἔνωση. Ἡ ἱστορία αὐτὴ θὰ ἐπαναληφθεῖ, ἄλλωστε, πολλὰ φορὲς μέσα στὸν 19ο αἰῶνα.

Ἀπὸ τ' ἄλλα νησιά τοῦ Αἰγαίου ὑπερέχουν ὅσα ἔχουν κάποια ναυτικὴ παράδοση καὶ οἱ κάτοικοί τους βρίσκουν εὐκόλα συνέχεια στὶς δραστηριότητές τους στὴν Ἑρμούπολη, ὅπως π.χ. ἡ Σκόπελος, ἡ Κάσος κ.ἄ. Νησιῶτες φτάνουν καὶ ἀπὸ τὸ Ἰόνιο σὲ μικρότερους ὁμως ἀριθμούς.

Οἱ ἡπειρωτικὲς περιοχὲς ἀντιπροσωπεύονται σχεδὸν ὅλες. Νέοι κάτοικοι φτάνουν ἀπὸ τὸ Νεόκαστρο ὥς τὴ Θεσσαλονίκη, πάντα βέβαια σὲ σχέση μὲ τὸ χαρακτῆρα καὶ τις ἀνάγκες τῆς πόλης (καὶ τῆς οἰκονομίας της) σ' ἔμψυχο ὕλικό. Ἀνάλογα δηλαδὴ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μὲ τις εὐκαιρίες καὶ τις δυνατότητες ποὺ προσφέρει ἡ Ἑρμούπολη γιὰ ἀποκατάσταση.

Γυναῖκες

Ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν γυναικῶν παρουσιάζει ἀρκετὲς ὁμοιότητες, ἄλλα καὶ διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν ἀνδρῶν. Ὅσον ἀφορᾷ

τά αριθμητικά δεδομένα, ή Χίος εξακολουθεί να κρατά την κυρίαρχη θέση μ' ένισχυμένη ακόμη περισσότερο τη δύναμή της. Οί Χιώτισσες αυτές είναι βέβαια, κατά κύριο λόγο, οί κόρες ή οί συγγενείς τών πρώτων οικιστών της Έρμούπολης που εξακολουθούν να δηλώνουν σάν πατρίδα τους τη Χίο. Σημαντικά αυξημένο ποσοστό — έναντι τών αντίστοιχων ανδρών — εμφανίζουν οί καταγόμενες από τις Κυδωνίες, που φαίνεται πώς κατέφυγαν στην Έρμούπολη σέ μεγάλο αριθμό μετά την καταστροφή της πόλης τους κατά την Έπανάσταση. Αύξηση παρουσιάζουν και οί γύρω Κυκλάδες. Ή υπαρξη μιās πόλης μεγάλης και σέ πλήρη ανάπτυξη προσφέρει πολλές ευκαιρίες γάμου γιά τά κορίτσια τών γειτονικών νησιών. Ή Μύκονος π.χ. και ή Άμοργός διπλασιάζουν σχεδόν τά ποσοστά τους στο έσωτερικό της ομάδας αυτής. Πρέπει, επίσης, νά σημειωθεί και ή εμφάνιση της Έρμούπολης σάν τόπου καταγωγής ενός σημαντικού αριθμού γυναικών. Πρόκειται, κυρίως, γιά τις κόρες τών πρώτων οικιστών, που γεννιούνται στην ίδια αυτή πόλη και αποτελούν την πρώτη γενιά αυτοχθόνων κατοίκων. Τά περισσότερα από τά κορίτσια αυτά προέρχονται από γονείς Χιώτες και τυχόν δήλωση της Χίου σάν πατρίδα τους θά διόγκωνε ακόμη περισσότερο τόν ήδη κορυφαίο ρόλο της στή συγκρότηση της πόλης.

Από τις υπόλοιπες περιοχές σταθερότητα — πάντα σέ σχέση με τόν αριθμό τών αντίστοιχων ανδρών — παρατηρείται στην περίπτωση της Ύδρας, της Κρήτης και της Μακεδονίας από τις μακρυνότερες περιοχές. Όλες σχεδόν οί υπόλοιπες περιοχές παρουσιάζουν χαμηλά ποσοστά και πρώτες απ' όλες οί ήπειρωτικές. Χαρακτηριστική είναι ή περίπτωση της Πελοποννήσου, όπου αντιπροσωπεύονται μόνο 6 περιοχές στις γυναίκες (18 γιά τούς άνδρες) με μικρούς πάντα αριθμούς.

Αν εξαιρέσει κανείς τò ποσοστό τών γυναικών που αποτελούν μέλη οικογενειών που εγκαθίστανται στή νέα πόλη γυρεύοντας επαγγελματική απασχόληση, γιά τις υπόλοιπες τò μακρινò ταξίδι πρòς την Έρμούπολη φαίνεται πώς αποτελεί μιὰ περιπέτεια με κύριο ίσως σκοπό τò γάμο. Έρχονται (ή και φέρνονται) γιά νά παντρευτούν κάποιο χωριανò ή κοντοχωριανò τους. Ή έλλειψη της χρονολογίας αφίξεως και τών δύο συζύγων δέν μās επιτρέπει νά κάνουμε υποθέσεις γιά τις σχέσεις π.χ. της κινητικότητας τού γυναικείου πληθυσμού και της συγκρότησης και διαμόρφωσης της πόλης.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Μερικès διευκρινίσεις είναι και έδω απαραίτητες πρὶν προχωρήσουμε στην αναλυτικότερη εξέταση τών δραστηριοτήτων τών ανδρών τού καταστίχου. Ή πρώτη παρατήρηση αφορά την μέθοδο που επιλέχτηκε γιά την ανάλυση τών δεδομένων μας —στην προκειμένη περίπτωση τών επαγγελ-

μάτων— και τὰ ἀποτελέσματά της. Τὸ κύριο πρόβλημα ποὺ τίθεται εἶναι ὁ χωρισμὸς σὲ κατηγορίες τῶν ἐπαγγελμάτων τοῦ καταστήχου. Στὸ πρόβλημα αὐτὸ ἡ πηγὴ δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει καμιὰ βοήθεια. Ὁ χωρισμὸς σὲ μεγάλες κατηγορίες, τοῦ τύπου πρωτογενῆς, δευτερογενῆς, τριτογενῆς τομέας —ἐργαλεῖο ἀνάλυσης γιὰ καπιταλιστικὲς - βιομηχανικὲς κοινωνίες ἀρκετὰ ἀσαφὲς κι αὐτὸ— δὲν ἔχει νόημα στὴν περίπτωσή μας. Σὲ οικονομίες καὶ κοινωνίες ὅπως αὐτὴ τῆς Ἑρμούπολης καὶ τῆς Ἑλλάδας γενικότερα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα, οἱ ιδιότητες τοῦ παραγωγοῦ, τοῦ πωλητῆ καὶ τοῦ καταναλωτῆ (χοντρικὰ) πολλὲς φορές συμπίπτουν στὸ ἴδιο πρόσωπο καὶ ἄρα ὁ χωρισμὸς γίνεται δύσκολος, ἂν ὄχι ἀδύνατος. Προτιμήθηκε λοιπὸν ὁ χωρισμὸς σὲ κατηγορίες κατὰ ἀπασχόληση, ὥστε νὰ γίνεταί καλύτερα ἀντιληπτὴ ἡ ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων καὶ τῶν δραστηριοτήτων (πίν. 11).

Ὁ χωρισμὸς αὐτὸς ἔγινε λίγο - πολὺ αὐθαίρετα, μὲ κύριο πάντως στόχο νὰ μᾶς διευκολύνει πρακτικὰ νὰ χαράξουμε μὲ ἄδρες γραμμὲς τὴν ἐπαγγελματικὴ διαστρωμάτωση τῆς Ἑρμούπολης, ὅπως τουλάχιστον μπορούμε νὰ τὴν προσεγγίσουμε σήμερα. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, ὅμως, προσπαθήσαμε νὰ ἀποφύγουμε, γιὰ πρακτικοὺς λόγους, τὴν κατάτμηση τῶν ἐπαγγελμάτων σὲ πολλὲς μικρὲς κατηγορίες, οἱ ὁποῖες θὰ δυσκόλευαν τὴ μελέτη τῆς ἐπαγγελματικῆς διαστρωμάτωσης τῆς Ἑρμούπολης.

Ὁ συνδυετικὸς κρίκος ποὺ «ένώνει» τὰ ἐπαγγέλματα σὲ κάθε κατηγορία εἶναι εἴτε κάποια κοινὰ χαρακτηριστικὰ στὴν ἐξάσκησή τους (π.χ. ἐμπόριο, βιοτεχνία), εἴτε κάποιο κοινὸ ἀντικείμενο, γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιστρέφονται, ὅπως π.χ. ἡ οἰκοδομὴ. Μὲ βάση τὴ λογικὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ σανδαλοποιοῦ πλάϊ στὸ βαφέα καὶ τὸ σαπουνοποιό. Πάντως ἡ κατηγοριοποίηση τῶν διαφορῶν ἐπαγγελμάτων δὲν ἔγινε μὲ κριτήρια «ἀντικειμενικά», ἀφοῦ στὰ ἐρωτήματα «ποῦ ἀπασχολοῦνται καὶ μὲ τί» οἱ ἐπαγγελματίες κάθε κατηγορίας, ἡ ἀπάντηση εἶναι δύσκολη, ἂν ὄχι ἀδύνατη, καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις σίγουρα ὑποθετικὴ. Τὸ ἴδιο τὸ κατάστιχο δὲν μᾶς δίνει καμιὰ πληροφορία γύρω ἀπὸ τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τοῦ κάθε ἐπαγγέλματος καὶ ἔτσι ἡ ἀναζήτηση στοιχείων σ' ἄλλες σύγχρονες πηγὲς γίνεται ἐπιτακτικὴ. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ κατηγορίες αὐτὲς ἀντανακλοῦν τὶς ἀναζητήσεις καὶ τὴν ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς μας καὶ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῶν Ἑρμουπολιτῶν τοῦ καταστήχου γιὰ τὰ θέματα αὐτά.

Ἐννοεῖται πὼς ὁ χωρισμὸς αὐτὸς κάθε ἄλλο παρὰ ὀριστικὸς ἢ πλήρης εἶναι καὶ πὼς ὅσα τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τόσες καὶ οἱ δυνατὲς κατατάξεις.

Ἀπὸ τοὺς 1096 ἄνδρες τοῦ καταστήχου γιὰ 31 δὲν ὑπάρχει δήλωση ἐπαγγέλματος, ἐνῶ 10 περιπτώσεις ἔχουν καταταγῆι στὶς δυσανάγνωστες.

Πίνακας 11. Δηλώσεις επαγγελματιών

ΟΙΚΟΔΟΜΗ - ΛΙΜΑΝΙ		ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	
΄Ασβεστάς	3	΄Αγωγιάντης	2
΄Εργάτης	8	΄Αχθοφόρος	4
΄Εργολάβος	1	Βαστάζος	31
Κτίστης	26	Χαμάλης	1
Λιθοξόος	1	Μαουνιέρης	7
Πελεκάνος	3	Βαρκάρης	4
Πετράς	8	Λεμβούχος	4
Πετροκόπος	2	Νερούλας	2
Τέκτων	3	΄Υδραγωγός	2
Σχίστης	1	΄Υδροφόρος	2
Σοβατζής	11		59
Μαρμαράς	2		
Ξυλουργός	2		
Μαραγκός	121	ΝΑΥΤΙΚΟΙ	
΄Αλμαδοῦρος	4		
Καλαφάτης	13	Ναύτης	94
Κατμαρατζής	1	Ναυτικός	53
Λεπτουργός	5	Πλοίαρχος	18
Μακαρατζής	7		165
Μακονατζής	1		
Μαϊναδόρος	1		
Μουργουντζής	2	ΕΙΔΗ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ - ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	
Μπαλουργός	1		
Μηχανικός	1	΄Αρτοποιός	19
Βοηθός τοῦ Μηχανικοῦ	1	Ψωμάς	1
Ναυπηγός	2	Φραντζοπώλης	1
Σιδηρουργός	23	Παξιμαδοποιός	1
Πριονιστής	16	Ζαχαροπλάστης	1
Ταλιαδοῦρος	1	Ζαχαροποιός	4
Τορναδόρος	1	Μπακάλης	1
Τοβαζής	1	΄Οψοπώλης	25
Πρισκιτζής	2	Τροφοπώλης	1
Σαβουρατζής	1	Μανάβης	2
Κουφιδιάρης	1	΄Οπωροπώλης	6
	277	Λαχανοπώλης	2
		Κρεοπώλης	10
		΄Ιχθυοπώλης	5
		Ψαράς	9
		Στραγαλοποιός	1
		Καφεπώλης	24
		Οἶνοπώλης	3
		Ταβερνιάρης	3
		Καπνοπώλης	6
		Ταμπακολόγος	1
			126
ΕΜΠΟΡΙΟ			
΄Εμπορος	93		
Μικρέμπορος	1		
Μεταπράτης	1		
΄Εμπορ. προμηθευτής	1		
Ξυλέμπορος	6		
΄Ανθρακοπώλης	1		
΄Ασβεστοπώλης	1		
	104		

ΒΙΟΤΕΧΝΙΑ

Παπλωματάς	2
Παμπούκης	2
Μπασματζής	3
Άμπατζής	1
Σταμπαδόρος	2
Ύφαντης	1
Μεταξουργός	2
Καζάκης	2
Βαφεύς	12
Σχινοποιοίς	1
Ψαθοποιοίς	1
Τσουβαλάς	1
Σαπυνοποιοίς	5
Μακαρονοποιοίς	3
Βυρσοδέψης	25
Σκυτοτόμος	9
Ταμπάκης	2
Παπουτσή	5
Ύποδηματοποιοίς	6
Σανδαλοποιοίς	31
Ράπτης	35
Φραγκοράπτης	6
Έμποροράπτης	1
Βαρελοποιοίς	5
Κιβωτοποιοίς	1
Κοσμήτωρ	1
Καλατζής	1
Βιβλιοδέτης	2
Τυπογράφος	2
Ζωγράφος	2
Έπιπλοποιοίς	1
Έπιπλοχρωματοποιοίς	1
Μυλωνάς	5
Γαϊτανοποιοίς	1
Χρωματοποιοίς	1

181

ΜΕΤΑΛΛΟ-ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Όπλοποιοίς	3
Όρειχαλκεύς	2
Φαναροποιοίς	4
Χαλκοποιοίς	1
Χρυσοχόος	3
Κλειδαράς	5
Κλειδοποιοίς	3

21

ΓΕΩΡΓΙΑ

Βοσκός	1
Ποιμήν	2
Γεωργός	2
Κηπουρός	20
Κλαδοκόπτης	1
	<u>26</u>

ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ - ΕΛΕΥΘ. ΕΠΑΓΓ.

Άξιωματικός	2
Στρατιωτικός	3
Ταγματάρχης	1
Λοχαγός	2
Ένωματάρχης	2
Χωροφύλακας	3
Ειρηνοφύλακας	1
Πολιτοφύλακας	1
Δικαστής	1
Εισαγγελέας	1
Δικηγόρος	8
Συμβολαιογράφος	1
Ίατρος	3
Χειροϋργος	1
Δάσκαλος	11
Ναυτο-δάσκαλος	1
Δημ. Είσπράκτωρ	1
Δημ. Ύπάλληλος	1
Κτηματίας	5
Λογιστής	1
Γραφεύς	1
Γραμματικός	2
Γραμ. τής Τράπεζας	1
Έμπορ. γραφεύς	1
Έμποροϋπάλληλος	1
Ύπάλληλος	14
Ύπηρέτης	2
Κλητήρας	2
Φύλακας	4
Βιβλιοφύλακας	1
Μαθητής	1
Ψάλτης	1
Μουσικός	5
Κουρέας	7
Ξενοδόχος	1
Κήρυκας	1
Ύλitzης	1
	<u>96</u>

ΧΩΡΙΣ ΔΗΛΩΣΗ

31

ΔΥΣΑΝΑΓΝΩΣΤΑ

10

Συνολικά για τούς 1055 άνδρες που δηλώνουν κάποιο επάγγελμα υπάρχουν 158 διαφορετικές δηλώσεις, γεγονός που δίνει μια ιδέα για τη μεγάλη ποικιλία δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται στην Έρμούπολη. Ής σημειωθεί ότι πολλές από τις 158 αυτές δηλώσεις φαίνεται ν' αντιπροσωπεύουν επαγγέλματα που μπορεί νά εμφανίζονται με περισσότερα από ένα διαφορετικά ονόματα. Οι περιπτώσεις αυτές αποτελούν μια καλή ένδειξη για τη νοοτροπία και τη στάση των Έρμουπολιτών της εποχής απέναντι στην εργασία, ενώ από την άλλη μεριά δίνουν μια παραστατική εικόνα του καταμερισμού εργασίας στη δεδομένη κοινωνία και οικονομία.

Στο χωρισμό σε κατηγορίες υπάρχουν όλες οι δηλώσεις επαγγελμάτων και δεν έχει γίνει καμιά προσπάθεια ενοποίησης διαφορετικών δηλώσεων σ' ένα επάγγελμα. Η μελέτη άλλωστε της ονοματολογίας των επαγγελμάτων, όπως δηλώνονται στο κατάστιχο, αποκτά σημασία μόνο στο μέτρο που μέσα απ' αυτήν εκφράζονται πραγματικότητες. Σε τελευταία ανάλυση, αυτή δεν είναι καθόλου άσχετη με τη διαμόρφωση — και εκφρασή τους μέσα από την γλώσσα — κοινωνικών αξιών και διαστρωμάτων και με την ιδεολογία της εποχής γύρω από την εργασία.

Λιμάνι

Όπως παρατηρεί κανείς στον πίνακα 11, το λιμάνι αποτελεί τον άξονα γύρω από τον οποίο στρέφεται ή μεγάλη πλειοψηφία των δραστηριοτήτων των Έρμουπολιτών και αποτελεί τη βασική πηγή πλουτισμού για την πόλη. Κέντρο εμπορικό με ακτινοβολία σ' ολόκληρο το Αιγαίο, προορισμός, αλλά κυρίως ενδιάμεσος σταθμός των πλοίων που το διασχίζουν, ή Έρμούπολη ζει και αναπτύσσεται γύρω από το λιμάνι της. Είναι αυτό με το οποίο συνδέονται άμεσα και έμμεσα ένα πλήθος από δραστηριότητες της πόλης. Ο άξονας λιμανιού - εμπορίου είναι αυτός που κατευθύνει και διαμορφώνει την πόλη και την οικονομία της.

Σε γενικές γραμμές θα μπορούσαμε νά διακρίνουμε δυο μεγάλες κατηγορίες επαγγελμάτων που έχουν έμμεση σχέση με το λιμάνι: α) τὰ καθαρώς ναυτικά, όπως είναι π.χ. οι πλοίαρχοι, ναύτες - ναυτικοί ή ακόμη οι καλαφάτηδες, οι ναυπηγοί κ.ά., και β) όσα, χωρίς νά είναι καθαρώς ναυτικά, είναι απόλυτα δεμένα με το λιμάνι και τη ζωή του, όπως π.χ. οι μεταφορές, το εμπόριο κ.ά. Σε σχέση πιδ έμμεση βρίσκεται ή μεγάλη πλειοψηφία από τὰ υπόλοιπα επαγγέλματα και κατά κύριο λόγο οι ασχολούμενοι με τη βιοτεχνία και τὰ είδη διατροφής.

Η πρώτη παρατήρηση στα καθαρώς ναυτικά επαγγέλματα έχει σχέση με την ίδια την δήλωσή τους, όπου εμφανίζονται δύο τύποι, ναύτης και ναυτικός, σάν έκφραση του ίδιου (;) επαγγέλματος. Χωρίς νά είναι ικανό από μόνο του το στοιχείο αυτό νά μās οδηγήσει σε συμπεράσματα, μās επιτρέπει δ-

ρισμένες σκέψεις. Ἄν ἡ δήλωση ναύτης περιλαμβάνει ἀνεξαίρετα ὅλους ὅσους ἀποτελοῦν τὸ πλήρωμα ἐνὸς πλοίου, τότε ἡ διαφοροποίησή τους ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δηλώνουν ναυτικός σὲ τί συνίσταται; Μὲ τὸ ναυτικός ἐρχόμαστε, ἴσως, κοντύτερα στὴ σημερινή ἔννοια τοῦ ὄρου. Περνάμε δηλαδὴ στὴν ἀνωνυμία τῶν μακρινῶν ταξιδιῶν καὶ τῆς μεγάλης πόλης. Δηλώνοντας κανεὶς ναυτικός, φαίνεται σὰ νὰ θέλει νὰ διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τοὺς «παραδοσιακοὺς» συναδέλφους του καί, γιατί ὄχι, ν' ἀνεβεῖ, ἴσως, ἓνα σκαλοπάτι στὴν κλίμακα τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας. Δὲν εἶναι, ἄλλωστε, τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ψαριανοὶ ἀποτελοῦν τὸ μισθὸ σχεδὸν ποσοστὸ (25/53) τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Οἱ ἴδιοι μονοπωλοῦν σχεδὸν καὶ τὴν ἀνώτερη βαθμίδα στὴν κλίμακα τῶν ἐπαγγελμάτων αὐτῶν, τοὺς πλοίαρχους δηλαδή, μὲ 14 παρουσίες σὲ σύνολο 18. Ἡ καταστροφή τῆς πατρίδας τους καὶ τοῦ ναυτικοῦ τους ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἡ μεγάλη ναυτικὴ τους παράδοση ἀπὸ τὴν ἄλλη, καθὼς καὶ τὸ ξεκίνημά τους σχεδὸν ἀπὸ τὸ μηδέν, φαίνεται ὅτι τοὺς ἐπιτρέπει νὰ προσαρμοστοῦν γρήγορα στὴ νέα κατάσταση καὶ νὰ στραφοῦν εὐκολότερα πρὸς «νέες» δραστηριότητες. Ἡ διαφοροποίησή τους — ποιοτικὰ ἢ ὀνομαστικὰ τουλάχιστον — ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἐμφανής.

Τὰ ἄτομα ποὺ περιλαμβάνονται στὶς τρεῖς αὐτὲς δηλώσεις ἐπαγγελμάτων προέρχονται κυρίως ἀπὸ νησιὰ ἢ τόπους γενικότερα ποὺ διακρίθηκαν γιὰ τὴ ναυτικὴ τους ἐπίδοση κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἔρχονται στὴν Ἑρμούπολη εἴτε ἀπὸ μέρη γειτονικά, ὅπως π.χ. τὴ Μύκονο ἢ τὴν Ἄνδρο καὶ τὴν Ὑδρα, εἴτε ἀπὸ μακρινότερα, π.χ. τὴν Τραπεζοῦντα, τὴν Αἶνο ἢ τὴ Ρόδο. Ἡ προέλευσή τους ἀντιστοιχεῖ ἀπόλυτα σ' ἓναν ὑποθετικὸ χάρτη τῶν ναυτικῶν δραστηριοτήτων τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ γενικὰ κατὰ τὰ τέλη τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Πολλὰ ἀπὸ τὰ μέρη αὐτὰ ἔχασαν τὸ ναυτικὸ τους ἢ καταστράφηκαν καὶ τὰ ἴδια κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, ὅπως τὰ Ψαρὰ καὶ ἡ Χίος, ἐνῶ ἄλλα βρέθηκαν μὲ μιὰ ναυτιλία ἐξαντλημένη καὶ ἀποδιαθρωμένη, ὅπως ἡ Ὑδρα καὶ οἱ Σπέτσες. Γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἡ Ἑρμούπολη ἀποτελεῖ καταφύγιο ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀγορὰ ἐργασίας καὶ τόπο γιὰ συνέχιση τῶν δραστηριοτήτων τους. Ἄς σημειώσουμε ἐδῶ τὰ μικρὰ ποσοστὰ συμμετοχῆς τῶν Ὑδραίων στὰ καθαρῶς αὐτὰ ναυτικὰ ἐπαγγέλματα (17 ἄτομα σὲ σύνολο 165, τὰ Ψαρὰ 54).

Δὲν πρέπει πάντως νὰ ξεχνᾶμε πὼς παρ' ὅλη τὴ φθορὰ καὶ τὴν παρακμὴ τοῦ ναυτικοῦ τῆς ἡ Ὑδρα μένει σ' ὅλη τὴ διάρκεια ποὺ περιλαμβάνει τὸ κατάστιχο, τὸ 3ο ἢ 4ο ἀστικὸ κέντρο στὴν Ἑλλάδα, μ' ἓνα πληθυσμὸ ποὺ φτάνει τὶς 12.500 περίπου ἄτομα. Ἡ «διαρροή» τῶν Ὑδραίων πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις θ' ἀρχίσει μετὰ τὸ 1856 καὶ ὠφελημένος θὰ βγεῖ κυρίως ὁ Πειραιάς, ὁ ὁποῖος τροφοδοτεῖται συνεχῶς μὲ Ὑδραίους ἀπὸ τὰ πρῶτα

χρόνια της ίδρυσής του (1835). Οί Ύδραίοι φαίνεται πώς αποφεύγουν έτσι για έγκατάσταση το πρώτο λιμάνι του βασιλείου της εποχής και προτιμούν άλλες διευθύνσεις και, γιατί όχι, επιλογές. Παραδοσιακές αντιστάσεις μπροστά σε νέους ρυθμούς που τείνει να επιβάλει ή Έρμούπολη ή άπαρχή μιὰς στροφής των Ύδραίων σε επαγγέλματα άλλα από τα ναυτικά;

Τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τις κατασκευές και επισκευές πλοίων χαρακτηρίζονται από μιὰ μεγάλη ποικιλία ειδικοτήτων. Τα ναυπηγεία της Έρμούπολης άπασχολούν ένα μεγάλο αριθμό μαραγκών, πριονιστών, καλαφάτηδων, αλλά και εργάτες όλων των αναγκαίων ειδικοτήτων. Κύρια «βιομηχανική» μονάδα της πόλης την εποχή αυτή, τα ναυπηγεία, προσφέρουν άπασχόληση σ' ένα σημαντικό τμήμα του ένεργου πληθυσμού, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα, μέσω των διαφόρων προμηθειών¹¹. Με 487 ναυπηγήσεις πλοίων όλων των μεγεθών για τα χρόνια 1846-1853¹², ή Έρμούπολη είναι το μόνο ναυπηγικό κέντρο στην Έλλάδα που παρουσιάζει συνεχή δραστηριότητα όλο το χρόνο¹³.

Κάποια διαφοροποίηση άρχίζει να διαφαίνεται στις ναυπηγικές εργασίες της Έρμούπολης με την κατασκευή το 1853-54 του πρώτου άτμοπλοίου από τα ναυπηγεία της¹⁴. Χωρίς να όδηγούν σε άνακατατάξεις και σε νέους προσανατολισμούς, οί κάποιες «τεχνολογικές» αυτές εξελίξεις που άρχίζουν να έμφανίζονται στην Έρμούπολη επιβεβαιώνονται, ίσως, και από την παρουσία στο κατάστιχο ένός μηχανικού και ένός άλλου τεχνικού που δηλώνεται σάν «βοηθός του μηχανικού». Άγνοοιμε άν υπήρχε κι άλλος μηχανικός την εποχή αυτή στην Έρμούπολη, αλλά από τη δή-

11. Ό Γάλλος πρόξενος στη Σύρο Guérin ύπολογίζει σε 1073 τους εργάτες που άπασχολούνται στα ναυπηγεία της πόλης το 1851, ενώ το 1852 πέφτουν σε 962. Βλ. έκθεση του προξένου με ήμερ. 28-6-1853, όπου και περιγραφή όλων των δραστηριοτήτων της πόλης την εποχή αυτή, στα Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Correspondance consulaire et commerciale, Syra τ.3.

12. Βλ. Δημοτικό Άρχείο Έρμουπόλεως, I / Ναυπηγικά / 1-5, όπου και κατάλογοι ναυπηγηθέντων πλοίων για τα έτη 1846, 1847, δνόματα πλοίων, ναυπηγών κ.λπ. Άπό στοιχεία που μου παραχώρησε ή Χριστίνα Άγριαντώνη — την όποία ευχαριστώ και από την θέση αυτή — οί ναυπηγήσεις πλοίων κατά χρονιά κατανέμονται ως εξής : 1846 = 47, 1847 = 65, 1848 = 78, 1849 = 65, 1850 = 81, 1851 = 45, 1852 = 45, 1853 = 41. Βλ. επίσης καταλόγους ναυπηγήσεων στην Έρμούπολη για τα χρόνια 1833-1840 και 1850-1859 στόν Β. Καρδάση, *δ.π.*, σ. 362 κ.έ.

13. Βλ. την έκθεση του Γάλλου προξένου, *δ.π.*, κεφ. 11.

14. Βλ. Δημοτικό Άρχείο Έρμουπόλεως, I / Ναυπηγικά / 3 (1-6). Το άτμόπλοιο «Η Έλπίς» ναυπηγήθηκε από το γνωστότερο ίσως ναυπηγό της Έρμούπολης Νικ. Παγίδα, μεταξύν 6/3/1853 και 15/3/1854. Ό Βασ. Καρδάσης, *δ.π.*, σ. 364 άναφέρει 2 άτμόπλοια την περίοδο αυτή, που κατασκευάζονται στα ναυπηγεία της Έρμούπολης για λογαριασμό Έλλήνων της Σμύρνης και με προορισμό να έξυπηρετήσουν την άτμοπλοϊκή συγκοινωνία των παραλίων της Μ. Άσίας.

λωση του βοηθοῦ φαίνεται πὼς μᾶλλον δὲν ὑπῆρχε. Πάντως ἡ παρουσία τους σχετίζεται μὲ τὴν ἔναρξη κάποιων μηχανοποιημένων δραστηριοτήτων καὶ τῇ διείσδυση τοῦ αἵμοῦ καὶ τῆς βιομηχανίας γενικά. Γιὰ τὸ καράβι λοιπὸν ποὺ κάνει σκάλα στὴν Ἑρμούπολη γιὰ νὰ ἀνεφοδιαστῇ ἢ γιὰ νὰ ξεφορτώσει ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία ὑποδομὴ γιὰ ἐπισκευὲς πρώτης ἀνάγκης ἢ καὶ μεγαλύτερες ἀκόμη.

Γεωγραφικὰ οἱ ἐπαγγελματίες τῆς κατηγορίας αὐτῆς προέρχονται ἀπὸ τόπους — νησιὰ κυρίως — μὲ παράδοση στὶς ναυπηγικὲς ἐργασίες, ὅπως ἡ Ὑδρα, τὰ Ψαρά, ἡ Χίος, ἡ Σαντορίνη κ.ἄ.

Οἰκοδομὴ

Μὲ τίς οἰκοδομικὲς δραστηριότητες στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς ἀσχολοῦνται κυρίως νησιῶτες. Χωρισμένοι κατὰ εἰδικότητες, οἱ «οἰκοδόμοι» προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἄνδρο (ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν κτιστῶν), τὴν Κάρπαθο (κτίστες), τὴν Ἀνάφη (πετροκόποι), τὴ Χίο καὶ ἄλλοῦ. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάχθηκαν — συμβατικά, ἀφοῦ ἀγνοοῦμε τὴν ἀκριβὴ τους ἀπασχόληση — καὶ οἱ 8 ἐργάτες τοῦ καταστήχου. Πόλη σὲ πλήρη οἰκοδομικὴ ἄνθηση ἡ Ἑρμούπολη συγκεντρώνει καὶ ἀπασχολεῖ ἓνα πληθὸς ἀνθρώπων διαφόρων εἰδικότητων. Ἡ ὑπαρξὴ τόσο μεγάλης ποικιλίας ἐπαγγελματιῶν ποὺ δουλεύουν τὴν πέτρα (καὶ τὰ μάρμαρα), ὅπως λιθοξόος, πελεκάνος, πετράς, πετροκόπος, κτίστης, τέκτων μᾶς προδιαθέτει, ἴσως, καὶ γιὰ τὴν ποιότητα—καὶ γιὰ τὸ κόστος μαζί—τῶν οἰκοδομῶν της.

Μεταφορὲς

Οἱ μεταφορὲς ἔχουν σχέση κυρίως μὲ τὴν κίνηση τοῦ λιμανιοῦ. Ἀπὸ τίς 10 διαφορετικὲς δηλώσεις ἐπαγγελματιῶν ἀγνοοῦμε πόσοι ἀσχολοῦνται στὸ λιμάνι καὶ πόσοι μὲ τίς ἀνάγκες τῆς πόλης ἢ καὶ μὲ τὰ δυὸ μαζί. Ἀπὸ τοὺς χειρώνακτες οἱ βαστάζοι δουλεύουν στὸ λιμάνι μαζί ἴσως μὲ τὸν χαμᾶλη, ἐνῶ οἱ 4 ἀχθοφόροι ἀσχολοῦνται μᾶλλον μὲ τίς γενικότερες μεταφορὲς εἰδῶν στὴν πόλη σὲ κοντινὲς ἀποστάσεις. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ κάνουν καὶ οἱ δυὸ νερουλάδες μὲ τοὺς συναδέλφους τους ὑδραγωγούς, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ὑδροφόρους ποὺ φαίνεται πὼς ἀπασχολοῦνται μὲ τὸν ἀνεφοδιασμό τῶν πλοίων. Τὰ ὄρια τῶν ἐπαγγελμάτων εἶναι, ἄλλωστε, πολὺ ρευστὰ γιὰ νὰ μποροῦμε ν' ἀποφανθοῦμε μὲ ἀκρίβεια γιὰ τὴν ἀπασχόληση τοῦ καθενός. Τὴν ἀνώτερη βαθμίδα στὴν κατηγορία τῶν μεταφορῶν ἀποτελοῦν οἱ 7 μαιουνιέρηδες καὶ οἱ 8 λεμβοῦχοι - βαρκάρηδες.

Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἐπαγγελματιῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς προέρχεται ἀπὸ νησιὰ. Στὶς «χαμηλότερες» βαθμίδες ἀνήκουν οἱ προερχόμενοι ἀπὸ κοντινὰ νησιὰ, ὅπως π.χ. ἡ Ἄνδρος, ἡ Ἀμοργός, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Σαντορίνη κ.ἄ. Στὴν ἀνώτερη κλίμακα ἡ γεωγραφικὴ προέλευση εἶναι πιὸ εὐρεία: συναντᾶμε ἐδῶ τόσο νησιῶτες (Σκόπελος, Ἄνδρος, Σαντορί-

νη) ὅσο καὶ ἐκπροσώπους ἀπομακρυσμένων περιοχῶν, ὅπως π.χ. ἡ Ζάκυνθος καὶ τὸ Μαυροβούνιο.

Ἐμπόριο

Ἡ δήλωση τῶν ἐπαγγελματιῶν ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ ἐμπόριο εἶναι πολὺ ἀσαφής. Στὴν συντριπτικὴ τους πλειοψηφία δηλώνονται ὡς ἔμποροι χωρὶς καμιὰ διευκρίνιση γιὰ τὸ εἶδος τοῦ ἐμπορίου ποὺ ἐξασκοῦν. Μᾶς λείπει, ἔτσι, ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά ἡ ποικιλία τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν τῆς Ἑρμούπολης καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ δυνατότητα γιὰ τὴ διατύπωση ὑποθέσεων ὡς πρὸς τὴ σχέση καὶ σύνδεση τοῦ ἐμπορίου μὲ τὸ λιμάνι ἢ τὴν πόλη καὶ τὴ διαμόρφωση σὲ τελευταία ἀνάλυση τῆς φυσιογνωμίας τῆς πόλης¹⁵.

Ἡ πρώτη παρατήρηση γιὰ τοὺς ἐμπόρους ἀφορᾷ τὴ συντριπτικὴ παρουσία τῶν Χίων στὴν κατηγορία αὐτή. Κύριοι ἰδρυτὲς τῆς πόλης καὶ στραμμένοι παραδοσιακὰ πρὸς τὸ ἐμπόριο οἱ Χιώτες ἀντιπροσωπεύουν τὸ 42% σχεδὸν τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐμπόρων τοῦ καταστίχου καὶ ἐλέγχουν τὸ μεγαλύτερο κομμάτι τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑρμούπολης. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς Χιώτες, σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία ἐμπόρων ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Ἐμπορικὰ κέντρα ἢ λιμάνια, ὅπως τὸ Ναύπλιο, ἡ Πάτρα, ἡ Καλαμάτα, ἀλλὰ καὶ ἄλλες πόλεις, ὅπως τὸ Κρανίδι καὶ τὸ Αἴγιο, ἔχουν τοὺς ἐμπόρους τους στὴ νέα πόλη. Τὰ γύρω νησιὰ τῶν Κυκλάδων παρουσιάζονται μὲ μικρὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς στὸ ἐμπόριο τῆς Ἑρμούπολης. Τὸ γεγονὸς μπορεῖ νὰ εἶναι χαρακτηριστικὸ κάποιας αὐτάρκειας ἐμπορικῆς τῶν νησιῶν αὐτῶν καὶ τῆς τροφοδοσίας τους ἀπὸ ἴδια μέσα (ὕπαρξη γεωργικῆς ἐνδοχώρας). Ἀπὸ τίς ὑπόλοιπες περιοχὲς ὑπερέχουν οἱ πόλεις ποὺ βρίσκονται σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ Αἶγαίο (Σμύρνη, Κυθωνίες κ.ἄ.), ἂν καὶ δὲν λείπουν καὶ ἀντιπρόσωποι ἀπομακρυσμένων περιοχῶν ὅπως ἡ Κύπρος, ἡ Βενετία κ.ἄ.

Εἶδη διατροφῆς - Ποτὰ - Καπνὸς

Στὴν κατηγορία αὐτὴ κατατάχθηκαν ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴ διατροφή γενικότερα. Μιὰ ἀδυναμία νὰ ξεχωρίσουμε τοὺς «παραγωγοὺς» ἀπὸ τοὺς «ἐμπόρους» μᾶς ἀναγκάζει νὰ τοὺς θεωρήσουμε σὰν ἐνιαῖο σύνολο, ἀφοῦ μάλιστα στὴ δήλωση τοῦ καταστίχου δὲν ὑπάρχει τέτοια διάκριση.

Ἡ δήλωση τῶν ἐπαγγελλμάτων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ομάδων ποὺ συγκροτοῦν τὴν κατηγορία αὐτή, μᾶς ἐπιτρέπει ὀρισμένες ὑποθέσεις σχετικὰ μὲ τὴ φύση τους καὶ τῆς τυχόν διαφοροποιήσεις ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν μεταξύ τους. Ἐτσι, ἐνῶ ὅσοι καταγίνονται μὲ τὴν ἀρτοποιία γενικότερα

15. Ὁ Β. Καρδάσης, ὁ.π., καλύπτει αὐτὸ τὸ κενὸ μὲ μιὰ ἀναλυτικὴ καὶ εὐγλωττὴ περιγραφή τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τῶν Ἑρμουπολιτῶν.

δηλώνονται σάν άρτοποιοί, στην ίδια ομάδα υπάρχουν και ένας ψωμάς, ένας φραντζοπώλης και ένας παξιμαδοποιός. Χωρίς να μπορούμε να μιλήσουμε για διαφορετικά επαγγέλματα, βρισκόμαστε, ίσως, μπροστά σε εξειδικεύσεις τουλάχιστον για τους δύο τελευταίους. Ένταγμένοι, ίσως, σε κάποιο γενικότερο πλαίσιο (μεγάλο άρτοποιείο π.χ.) οι επαγγελματίες αυτοί ασχολούνται και μ' έναν εξειδικευμένο κλάδο. Στην περίπτωση του φραντζοπώλη θα μπορούσαμε μάλλον να μιλήσουμε για πώληση «φράγκικου» ψωμιού, παράλληλα, ίσως, και με τη διάθεση του συνηθισμένου ψωμιού. Ο παξιμαδοποιός υποδηλώνει ένασχόληση στην κατασκευή παξιμαδιού, βασικού στοιχείου διατροφής των πληρωμάτων των πλοίων της εποχής. Και στις δύο περιπτώσεις άγνοούμε αν η εξειδίκευση αυτή είχε περάσει και στην αγορά (ύπαρξη δηλ. μαγαζιών). Σχετικό είναι και το πρόβλημα που παρουσιάζεται με τους ασχολούμενους στη διακίνηση των φρούτων και λαχανικών. Χωρίς να μπορούμε να διαχωρίσουμε έπακριβώς τον όπωροπώλη από το λαχανοπώλη ή το μανάβη¹⁶, θα παρατηρούσαμε πώς η τελευταία δήλωση περικλείει και, ίσως, συνενώνει τις δυο δραστηριότητες της έμπορίας «λαχάνων» και «έγκαίρων όπωρικών».

Σημαντικός αριθμητικά εμφανίζεται και ο τομέας «ψυχαγωγία» με τους 24 καφεπώλες, των όποιων η παρουσία ευνοείται τόσο από το μεγάλο μέγεθος της πόλης, όσο και από το λιμάνι. Στην ίδια κατηγορία έντάσσονται και οι 3 οίνοπώλες και οι 3 ταβερνιάρηδες, μέσω των όποιων γίνεται κατά κύριο λόγο η διακίνηση του κρασιού.

Ο μικρός αριθμός των άτόμων που αποτελούν κάθε έπαγγελμα στην κατηγορία αυτή δεν μās έπιτρέπει να μιλήσουμε για επαγγελματική «εξειδίκευση» όρισμένων περιοχών, έπιτρέπει όμως να σημειώσουμε κάποιες τάσεις. Έτσι, οι τόποι καταγωγής των επαγγελματιών αυτών έντοπίζονται κυρίως στα κοντινά νησιά των Κυκλάδων καθώς και στις άκτες της Μ. Άσίας. Άν και οι περιοχές που αντιπροσωπεύονται είναι πολυάριθμες και σχετικά ισότιμες αριθμητικά, όρισμένες φαίνεται να έχουν κάποια προτίμηση σε επαγγέλματα αυτής της κατηγορίας, όπως π.χ. οι Κυδωνίες (5 όψοπώλες, 4 άρτοποιοί, 1 οίνοπώλης, 1 ίχθυοπώλης κλπ.) και η Κρήτη (4 όψοπώλες, 4 καφεπώλες κ.ά.).

Βιοτεχνία

Κάτω από το γενικό αυτό όρο τοποθετήθηκαν επαγγέλματα με κοινό χαρακτηριστικό το βιοτεχνικό χαρακτήρα της άσκησης τους. Λέγοντας βιοτεχνία δεν έννοούμε μόνο όσους εργάζονται στις μικρές βιοτεχνίες της

16. Για τις διαφοροποιήσεις των επαγγελμάτων στην Κων/πολη των μέσων του αιώνα, βλ. Α.Γ. Πασπάτης, *Έπόμνημα περί του γραικικού νοσοκομείου των Έπτά Πύργων*, Άθήνα 1862.

ἐποχῆς καὶ τοὺς ὁποίους εἶναι δύσκολο ν' ἀναγνωρίσουμε ἀπόλυτα, τουλάχιστον μέσα ἀπὸ τὸ κατάστιχο. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄλλα ἐπαγγέλματα ποὺ λειτουργοῦν βιοτεχνικά. Χαρακτηριστικό, δηλαδή, ἐδῶ δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐπαγγελματικὴ ὁμοιότητα, ὅσο ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπαγγέλματος. Μὲ βάση τὴ λογικὴ αὐτὴ, λοιπόν, τοποθετήθηκαν οἱ ράφτες μαζὶ μὲ τοὺς μυλωνάδες, τοὺς παπλωματάδες καὶ τοὺς μεταξουργούς.

Ἄμεση σχέση μὲ τὶς βιοτεχνικὲς - βιομηχανικὲς δραστηριότητες τῆς Ἑρμούπολης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχουν ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴ βυρσοδεψία (31 ἄτομα). Ἀπὸ τοὺς πρῶτους πυρῆνες «βιομηχανικῶν» δραστηριοτήτων τῆς πόλης ἡ βυρσοδεψία πιάσει καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια τῶν ἀριθμῶν ποὺ χαρακτηρίζει τὸ «ἐλληνικὸ Μάντζεστερ» τοῦ 19ου αἰῶνα¹⁷. Μικρὴ σὲ ἀπόλυτους ἀριθμοὺς ἀλλὰ καὶ σὲ δύναμη μηχανῶν, παραδέρνει ἀνάμεσα στοὺς παραδοσιακοὺς τρόπους κατεργασίας τῶν δερμάτων καὶ τὶς νέες τεχνικὲς ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ Δύση¹⁸. Γεωγραφικὰ οἱ βυρσοδέψες-σκυτοτόμοι προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Χίο (12/31), τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Μ. Ἀσίας ποὺ ἔχουν κάποια παράδοση στὸν τομέα αὐτόν, ὅπως οἱ Κυδωνίες, ἡ Σμύρνη, ἡ Μυτιλήνη, ἡ Σάμος κ.ἄ.

Ἀπὸ τοὺς πῶς ἰσχυροὺς σὲ ἐκπροσώπηση τομεῖς εἶναι καὶ ἡ ὑφαντουργία μὲ 31 παρουσίες στὸ κατάστιχο, ποὺ κατανέμονται σὲ 9 διαφορετικὲς δηλώσεις. Κύριο χαρακτηριστικό της—ὅπως τουλάχιστον ἐμφανίζεται ἐδῶ—εἶναι ἡ ποικιλία τῶν εἰδικοτήτων καθὼς καὶ τὰ μικρὰ μεγέθη ἐκπροσώπησής τους. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ, ἔστω καὶ ἀποσπασματικὴ, δὲν πρέπει ν' ἀπέχει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ὁργανωμένη ὑφαντουργικὴ μονάδα τὰ χρόνια αὐτὰ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει στὴν Ἑρμούπολη, πέρα ἴσως ἀπὸ τὸ τυποβαφεῖο Ἰωάννου ποὺ ἀπασχολοῦσε 10-20 ἐργάτες καὶ εἶχε ἰδρυθεῖ στὰ 1834¹⁹. Μὲ τὸν ὅρο ὑφαντουργοὶ δηλώνονται ὅσοι, ἴσως, ἀπασχολοῦνται μὲ μικρὲς βιοτεχνίες, σὲ οἰκογενειακὸ ἐπίπεδο²⁰. Οἱ ὑφαντουργοὶ αὐτοὶ προέρχονται ἀπὸ περιοχὲς μὲ παράδοση στὸν τομέα αὐτό,

17. Γιά τὸν χαρακτηρισμὸ βλ. Kolodny, *ὁ.π.*, σ. 198.

18. Βλ. τὴν ἐκθεση τοῦ γάλλου προξένου, *ὁ.π.* Σύμφωνα μ' αὐτὸν στὰ 1850 φαίνεται νὰ ὑπάρχουν 3 βυρσοδεψεῖα μὲ 100-180 ἐργάτες, ἐνῶ στὰ 1857 ἐπὶ μὲ 200 ἐργάτες. Σύμφωνα, πάντως, μὲ μαρτυρία τοῦ τύπου τῆς ἐποχῆς στὰ 1851 τὰ βυρσοδεψεῖα εἶναι 12. Βλ. ἐφ. *Αἰολος*, ἀρ. 349, 14 Ἀπριλίου 1851, σ. 2. Ὁ Β. Καρδάσης, *ὁ.π.*, σ. 369 δίνει τὰ ὀνόματα τῶν κυριότερων «ἐργοστασιαρχῶν» βυρσοδεψείων στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς.

19. Βλ. Δημοτικὸ Ἀρχεῖο Ἑρμουπόλεως, I / Στατιστικά 1/4: «Πίναξ τῶν ἐν Ἑρμουπόλει βιομηχανικῶν καταστημάτων 1866».

20. Βλ. ἀναφορὰ τοῦ Μανσόλα στὸ Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν (17/7/1837) γιὰ τὴ βιοτεχνία κατασκευῆς καλεμκερικῶν (μαντηλιῶν γιὰ τὸ κεφάλι) στὴν Ἑρμούπολη: Γ.Α.Κ.. Ἀρχεῖο Ὁθωνος, Ὑπουργεῖο Ἑσωτερικῶν, φ. 255.

τις Κυδωνίες και τη Χίο, κατά πρώτο λόγο, το Βόλο, τη Ζαγορά, το Άργος και τη Σμύρνη, σε μικρότερα ποσοστά.

Σε άνθηση εμφανίζονται και οι τομείς της ένδυσης και της υπόδησης, με 39 και 41 παρουσίες αντίστοιχα. Στην κατηγορία της ένδυσης μια διαφοροποίηση εμφανίζεται στη δήλωση του επαγγέλματος. Έτσι, πλάι στους 32 ράφτες εμφανίζονται και 6 φραγκοράπτες και ένας εμποροράπτης. Χωρίς να είναι ικανό από μόνο του το στοιχείο αυτό για περισσότερες έρμηνειες, άποτελεί μιάν ακόμη ένδειξη για τον προσανατολισμό και τις επιλογές της πόλης. Την πρώτη θέση στο επάγγελμα αυτό έχουν οι Κρητικοί (12 παρουσίες). Από τα υπόλοιπα σημεία, η Σπάρτη, η Ύδρα και η Τήνος υπερέχουν. Θα πρέπει, πάντως, να σημειώσουμε και την παρουσία εκπροσώπων απομακρυσμένων περιοχών, όπως η Άλεξάνδρεια, η Βέροια, η Λέρος, μέρη μ' ελάχιστη παρουσία στην Ερμούπολη.

Ο τομέας των παπουτσιών φαίνεται πως είναι αποκλειστική απασχόληση των νησιωτών, με πρώτους τους Τηνιακούς (9 παρουσίες). Όλες οι Κυκλάδες έχουν εκπρόσωπο στην ομάδα αυτή, καθώς και νησιά πύ μακρινά, όπως η Κύπρος, η Ρόδος, η Σάμος και τα Μοσχονήσια.

Για τα υπόλοιπα «βιοτεχνικά» επαγγέλματα μπορούμε να σημειώσουμε σχέσεις, στενές ή έμμεσες, με το λιμάνι και τις ανάγκες του²¹. Τέτοια είναι η περίπτωση των σαπυνοποιών, που εφοδιάζουν και τα πλοία που κάνουν σκάλα στην Ερμούπολη²¹. Στην ίδια κατηγορία μπορούν να ένταχθούν οι μακαρονοποιοί, μυλωνάδες, βαρελοποιοί, ο σχινοποιός, ο τσουβαλάς κ.ά. Τα όρια ανάμεσα στις ανάγκες της πόλης και του λιμανιού είναι κάτι ρευστό. Η ύπαρξη και η άφθονία όρισμένων επαγγελμάτων μπορεί να εύνοηθεί από τον έναν από τους παράγοντες αυτούς.

Η παρουσία καλλιτεχνών στο κατάστιχο (δύο ζωγράφοι, ένας κοσμήτωρ) θα έχει σχέση με τη διακόσμηση των έσωτερικών των σπιτιών, που θαυμάζουμε ακόμη σήμερα στην Ερμούπολη, χωρίς να παραβλέψουμε ζωγραφο-διακοσμητικές ανάγκες των πλοίων.

Μέταλλο

Η κατηγορία αυτή θα μπορούσε να ένταχθεί στην βιοτεχνία, αφού τα επαγγέλματα που περικλείει μπορούν να θεωρηθούν σαν συναφή· κρατήθηκε όμως ξεχωριστή για την κάποια αυτότέλεια που παρουσιάζει. Διακρίνεται, κυρίως, για το μικρό αριθμό των εκπροσώπων κάθε επάγγελμα και τη σχετικά μικρή ποικιλία τους. Στο έσωτερικό της ομάδας αυτής θα μπορούσαμε να διακρίνουμε δυο βαθμίδες. Η πρώτη περικλείει

21. Ο Β. Καρδάσης, *ό.π.*, σ. 370-71 θεωρεί τη βιοτεχνική παραγωγή συμπλήρωμα της έμπορικης δραστηριότητας.

ἐπαγγέλματα σχετιζόμενα μὲ τὴν κατασκευὴ - συντήρηση εἰδῶν οἰκιακῆς χρήσεως καὶ εἰδῶν προοριζόμενων γιὰ τὰ πλοῖα. Τέτοια εἶναι οἱ κλειδαράδες, οἱ φαναροποιοί, οἱ ὀρειχαλκεῖς, ὁ χαλκοποιός. Ἡ δεύτερη βαθμίδα ἀπευθύνεται κυρίως στ' ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας καὶ προσφέρει εἶδη πολυτελείας· ἐδῶ ἐντάσσονται οἱ τρεῖς χρυσοχόοι.

Οἱ ἐπαγγελματίες τῆς πρώτης κατηγορίας προέρχονται ἀπὸ τὴ Χίο καὶ τὰ νησιὰ γενικότερα (Κρήτη, Ὑδρα, Ἄνδρο), ἐνῶ οἱ χρυσοχόοι — περισσότερο εἰδικευμένοι — ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴν Ἀστυπάλαια καὶ τὴ Ρωσία.

Γεωργία

Πόλη στραμμένη πρὸς τὸ λιμάνι καὶ τὸ ἐμπόριο καὶ μ' ἐνδοχώρα σχεδὸν ἀνύπαρκτη, ἡ Έρμούπολη ἐνδιαφέρεται ἐλάχιστα γιὰ τὴ γεωργία. Στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία (20 ἄτομα σὲ σύνολο 26) οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὶς γεωργικὲς ἐργασίες δηλώνονται ὡς κηπουροὶ καὶ συνδέονται μὲ τὸν ἀνεφοδιασμό τῆς πόλης σὲ λαχανικὰ καὶ φρούτα. Ὅσες ἀπὸ τὶς ἀνάγκες σὲ εἶδη διατροφῆς δὲν καλύπτονται ἀπὸ τὶς εἰσαγωγὲς μέσω τοῦ λιμανιοῦ, συμπληρώνονται ἀπὸ τοὺς καθολικοὺς κατοίκους τοῦ ὑπόλοιπου τμήματος τοῦ νησιοῦ. Ἡ ἐνδοχώρα τῆς Σύρου κατοικεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ καθολικοὺς γεωργοὺς ποὺ συντελοῦν στὸν ἀνεφοδιασμό τῆς πόλης. Οἱ κηπουροὶ προέρχονται ἀπὸ τὴ Χίο (9/20) καὶ τὰ νησιὰ (Πάρος, Κρήτη κ.ἄ.).

Ὑπάλληλοι - Ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα

Στὴν κατηγορία αὕτὴ ἀνήκει ἡ «ἐλίτ» τῆς κοινωνίας τῆς Έρμούπολης. Ἄτομα δηλαδὴ ποὺ κατέχουν καίριες θέσεις στὸν κρατικὸ καὶ διοικητικὸ ἐν γένει μηχανισμό τῆς πόλης: ἐπιστήμονες, διανοούμενοι καὶ ὑπάλληλοι — στελέχη μὲ τὴ σύγχρονη ὀρολογία — ἄλλοι ὑψηλὰ καὶ ἄλλοι χαμηλότερα στὴν κοινωνικὴ κλίμακα. Διακρίνει κανεῖς ἐδῶ ποικιλία ἐπαγγελμάτων καὶ ἀριθμητικὴ ἐκπροσώπηση ἀνάλογη μὲ τὴ λειτουργία κάθε ἐπαγγέλματος. Ἔτσι π.χ. στὶς ἀνώτερες βαθμίδες ἡ πολυπληθὴς παρουσία τῶν δικηγόρων ἀπεικονίζει πιστὰ τὴν ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄνθηση τῆς πόλης. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθεῖ καὶ γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ τὴν παιδεία. Στὶς μικρότερες κλίμακες σημειώνουμε τὴν πολυἀριθμὴ παρουσία τοῦ «τριτογενοῦς» τομέα, δηλαδὴ τῶν ὑπαλλήλων στὴν εὐρύτερή τους ἐννοια. Ἔτσι οἱ 14 ὑπάλληλοι συμπληρώνονται ἀπὸ τὸν ἐμποροῦπάλληλο, τὸν ἐμπορικὸ γραφέα καὶ ἄλλα ἄτομα μὲ ὑπαλληλικὴ λειτουργία. Ἀξιοσημείωτὴ εἶναι καὶ ἡ ἀπουσία σχεδὸν (μόνο δύο ἐκπρόσωποι) ἀπὸ τὸ κατάστιχο τῆς δήλωσης ὑπηρέτης, τόσο συχνῆς τὰ χρόνια αὐτὰ στὴν Ελλάδα. Φαίνεται πὼς μπροστὰ στὸν ἀρμόδιο ὑπάλληλο, ποὺ δὲν ἔχει καμιά σχέ-

ση με φορολογικές διαδικασίες²², οί άνθρωποι δηλώνουν την πραγματική τους ιδιότητα, κατά βάση σχέση υπαλληλίας ή εργατική, γεγονός που δίνει στα πράγματα τη σωστή τους διάσταση. Στην παραπάνω κατηγορία υπάρχουν όλες οι δηλώσεις επαγγελμάτων που χαρακτηρίζουν λειτουργίες και δομές σύγχρονης - μοντέρνας πόλης, όπως είναι ή 'Ερμούπολη. 'Αναφέρουμε εδώ τα στρατιωτικά επαγγέλματα, αυτά που έχουν σχέση με τη δικαιοσύνη, τους γιατρούς και το χειρουργό, το βιβλιοφύλακα κ.ά.

Στους τόπους καταγωγής, εκτός από το Αίγαίο, εκπροσωπούνται και αρκετές από τις ηπειρωτικές περιοχές. 'Από τις τελευταίες ως σημειώσουμε την 'Ηπειρο, καθώς και τα γειτονικά της 'Επτάνησα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οί πληροφορίες που περιέχει το κατάστιχο δεν αρκούν για να μάς δώσουν από μόνες τους μιὰ πλήρη εικόνα της 'Ερμούπολης της εποχής. 'Ο ειδικός προορισμός του το περιορίζει μόνο σ' ένα κομμάτι από το σύνολο του πληθυσμού, αποτυπωμένο σε μιὰ ειδική στιγμή της ζωής του, το γάμο. Με δεδομένη την αποσπασματικότητα αυτή και την έλλειψη κι άλλων μελετών γύρω από το θέμα και την εποχή, τα από την φύση τους εφήμερα συμπεράσματα του ιστορικού, γίνονται εδώ, ίσως, ακόμη πιο εύαλωτα. 'Αντί λοιπόν για συμπεράσματα, θα μπορούσαμε να προσπαθήσουμε να δοῦμε τα χαρακτηριστικά της 'Ερμούπολης, όπως τουλάχιστον φαίνονται μέσα από το κατάστιχο.

Πόλη νεαρή σε ηλικία ή 'Ερμούπολη βρίσκεται σε πλήρη οικονομική και οικοδομική άνθηση όπως μαρτυρούν τα επαγγέλματα. 'Ολη ή οικονομική της δραστηριότητα περιστρέφεται γύρω από τον άξονα λιμάνι - έμποριο. Οί κάτοικοί της έρχονται εκεί κουβαλώντας και τις παραδοσιακές τους ασχολίες, την ίδια στιγμή που στη νέα πόλη εμφανίζονται δειλά - δειλά επαγγέλματα που αναγγέλλουν μιὰ νέα εποχή (όπως π.χ. ο μηχανικός). 'Ετσι, οί έμπροσθοφυλακές του καπιταλισμού προκαλούν τα πρώτα «ρήγματα» στο μέτωπο των «παλαιών πολεμιστών» από τους οποίους κυριαρχείται ακόμα ή πόλη.

22. Σύμφωνα με νόμο της 29 Νοεμβρίου 1837 (*'Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. 38, 1837) από το φόρο «επιτηδεύματος», στον οποίο υποχρεούνται όλα τα επαγγέλματα (μ' αρκετές εξαιρέσεις, όπως οί ποιμένες, συγγραφείς, δάσκαλοι, ζωγράφοι, χαμάληδες κ.ά.), εξαιρούνται και «οί εντός έμπορικού τινός ή βιομηχανικού εργαστηρίου ύπηρεται, των οποίων ό μηνιαίος μισθός δεν υπερβαίνει τας 20 δραχ.». Χάρη στη διάταξη αυτή έχουμε μιὰ πληθώρα «ύπηρετών» στην 'Ελλάδα της εποχής, κυρίως μέσα σε πηγές οικονομικού - φορολογικού χαρακτήρα.

Νέοι κυρίως σὲ ἡλικία οἱ «Έρμουπολίτες» ἔρχονται ἀπὸ ὅλες τὶς περιοχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου νὰ δοκιμάσουν τὴν τύχη τους στὴ νέα πόλη. Μὲ κάποια προηγούμενη ἐπαγγελματική πείρα ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες πατρίδες τους ἢ μὲ μόνο ἐφόδιο τὴν ἐργατική τους δύναμη κάνουν τὴν πόλη νὰ σφύζει ἀπὸ ζωὴ καὶ κίνηση. Δουλεύουν στὸ λιμάνι, τὰ ναυπηγεῖα, τὶς βιοτεχνίες, τὰ καταστήματα, τὶς ὑπηρεσίες τοῦ κράτους καὶ τοῦ δήμου, καὶ συγχρόνως γνωρίζονται μεταξύ τους, παντρεύονται, γεννοῦν. Εἶναι ἡ εἰκόνα μιᾶς Έρμουπόλης σὲ κατάσταση πλήρους εὐφορίας. Ἡ οἰκονομία ἀνθίζει, ὁ πληθυσμὸς εἶναι νέος καὶ σὲ πλήρη παραγωγικὴ ἡλικία, οἱ ἐφεδρεῖες του ἐτοιμάζονται κιόλας πολὺ γρήγορα²³.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ σταθοῦμε λίγο στὸ ταξίδι τῶν νέων κατοίκων πρὸς τὴν Έρμούπολη. Ὅπως φαίνεται, τὸ ταξίδι αὐτὸ δὲν εἶναι τελείως «πρὸς τὸ ἄγνωστο», ἀφοῦ λίγο ἢ πολὺ ὑπάρχει ἡ προοπτική γιὰ κάποια συνέχεια στὴ νέα πόλη: συνέχεια ἐπαγγελματική καὶ πολιτιστική. Ἡ ἐγκατάσταση στὴν Έρμούπολη δὲν μοιάζει νὰ προκαλεῖ ρήξεις καὶ ἀναστατώσεις, τέτοιες ποὺ ν' ἀνατρέπουν τὰ παραδοσιακὰ σχήματα. Ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν τόπων καταγωγῆς γίνεται φανερὸ πὼς στὴ νέα πόλη ἔρχονται κάτοικοι οἱ ὅποιοι προέρχονται, κατὰ πρῶτο λόγο, ἀπὸ περιοχὲς ποὺ βρίσκονται σὲ σχέση μὲ τὴ θάλασσα (πέρα ἀπὸ τοὺς προσφυγικοὺς πληθυσμοὺς τῆς Χίου, τῶν Φαρῶν καὶ τῶν Κυδωνιῶν). Εἶναι αὐτοὶ ποὺ παρουσιάζουν τὴ μεγαλύτερη κινητικότητα. Χαρακτηριστικὸ εἶναι, ἴσως, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Έρμούπολη δὲν κατορθώνει νὰ προσελκύσει πληθυσμοὺς ἀπὸ μέρη μὲ κάποια γεωργικὴ αὐτάρκεια (π.χ. ἀπὸ τὴν Νάξο). Δὲν κατορθώνει δηλαδὴ νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τυχόν πλεονάσματα τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ γιὰ τὸ λόγο, ἴσως, ὅτι δὲν ἔχει ποῦ νὰ τὰ ἀπορροφήσει. Πάντως, τὸ πρόβλημα τῆς «δυσπιστίας», ἢ αὐτάρκειας, τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν πρὸς τὴν πόλη στὴν Ἑλλάδα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι γενικότερο.

Ἄν καὶ τὸ κατάστιχο ποὺ ἐπεξεργαστήκαμε δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μιὰ «γαμήλια φωτογραφία» τῆς Έρμούπολης, ὥστόσο τὰ στοιχεῖα ποὺ περιέχονται σ' αὐτὸ σκιαγραφοῦν, μ' ἀδρότητα ἔστω, τὶς δραστηριότητες τῆς πόλης καὶ κυρίως τὴν στάση τῶν κατοίκων τῆς μπροστὰ στὸν γάμο. Πέρα ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τοὺς μέσους ὅρους, στοὺς ὁποίους «μεταφράσαμε» τὴν στάση αὐτή, βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓνα φαινόμενο χωρὶς προηγούμενο στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὴν πρώτη φορὰ ποὺ ἓνας πληθυσμὸς, ἓνα σύνολο ἀτόμων καλύτερα, ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ τὴν βιομηχανικὴ ἐπανάσταση καὶ τὸν καπιταλισμό. Μιλᾶμε, βέβαια, γιὰ τὸν καπιταλισμὸ τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν χαμηλὴ

23. Παρ' ὅλη τὴν οἰκονομικὴ κρίση ποὺ δοκιμάζει ἡ Έρμούπολη στὰ χρόνια 1848-1855. Βλ. Β. Καρδάσης, *ὁ.π.*, σ. 328-330.

συσσώρευση κεφαλαίου, τoὺς ἀργoὺς ρυθμοὺς ἀνάπτυξης κ.λπ. Τὸ γεγoνὸς ὅτι στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς τὸ «παλιὸ» συνυπάρχει μὲ τὸ «καινούργιο» χωρὶς εὐδιάκριτα ὄρια καὶ χαρακτηριστικὰ πολλές φορές δὲν ἔχει καμιά σημασία. Αὐτὸ πoὺ τελικὰ μετράει εἶναι τὸ ὅτι οἱ διαδικασίες γιὰ τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὸν καπιταλισμὸ ἔχουν ἤδη ἀρχίσει —καὶ προχωρήσει ὡς ἓνα σημεῖο— καὶ αὐτὸ ἔχει συνέπειες καὶ ἐπιδράσεις στὰ δημογραφικὰ φαινόμενα.

Οἱ ἐπιδράσεις τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης στὴ δημογραφία μᾶς εἶναι λίγο - πολὺ γνωστὲς γιὰ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη.²⁴ Ὅσον ἀφορᾷ τὸν γάμο, πoὺ κυρίως ἐνδιαφέρει στὴν περίπτωσή μας, θὰ σημειώσουμε τὴν πτώση, σὲ πρώτη φάση, τῆς ἡλικίας καὶ τῶν δυὸ συζύγων. Οἱ αἰτίες πoὺ τὴν προκάλεσαν, καθὼς καὶ οἱ ἐπιδράσεις της στὸ σύνολο τῶν δημογραφικῶν φαινομένων δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ. Πρέπει πάντως νὰ ὑπογραμμίσουμε πὼς ἡ πτώση αὐτὴ δὲν ἔγινε οὔτε μὲ τoὺς ἴδιους ρυθμούς, οὔτε γιὰ τoὺς ἴδιους λόγους παντοῦ. Οἱ χρονικὲς καὶ τοπικὲς διαφοροποιήσεις ὑπάρχουν καὶ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ μὴν τὶς ξεχνᾶμε γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ συνολικοῦ φαινομένου.

Τὰ αἰτήματα τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι παντελῶς ἀγνοημένα στὴ νεο-ελληνικὴ ἱστορία (καὶ ἱστοριογραφία) σὲ σημεῖο πoὺ οἱ ἴδιοι οἱ πρωταγωνιστὲς της, οἱ ἄνθρωποι δηλαδή, νὰ φαντάζουν μὲ τὴν ἀπουσία τους σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τους. Ἡ ἔλλειψη μελετῶν τέτοιου τύπου γίνεται αἰσθητὴ καὶ στὴν περίπτωσή τῆς Ἑρμούπολης. Τὸ κύριο πρόβλημά μας εἶναι ἡ ἀδυναμία νὰ τὴν τοποθετήσουμε στὶς σωστὲς της διαστάσεις, τόσο στὰ χρονικά, ὅσο καὶ στὰ γεωγραφικά πλαίσια, τουλάχιστον σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς δημογραφικὲς της διαδικασίες. Βρισκόμαστε σὲ σημεῖο πoὺ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐρωτήματα, ἀναπάντητα γιὰ τὴν ὥρα, μπαίνουν μπροστὰ μας. Οἱ γάμοι αὐτοὶ στὴν Ἑρμούπολη τῆς ἐποχῆς τί ἄραγε ἀντιπροσωπεύουν γιὰ τὴν Ἑλλάδα τῶν μέσων τοῦ 19οῦ αἰῶνα, πoὺ προχωρεῖ πρὸς τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὸν καπιταλισμὸ μὲ βῆμα σημειωτὸν μὲν, ἀλλὰ σταθερό; Πρόκειται γιὰ φαινόμενο καινούργιο, γιὰ φαινόμενο γνωστὸ καὶ ἀπὸ παλιότερα, γιὰ γενικότερη τάση; Οἱ ἄνθρωποι παντρεύονται ἐκεῖ σὲ νεαρότερη ἡλικία ἀπὸ ὅ,τι παντρεύονται σ' ἄλλες, ἀγροτικὲς ἢ ποῦμε, περιοχές; Καὶ ποιά ἡ σχέση τῆς ἡλικίας κατὰ τὸν γάμο μὲ τὶς δομές, οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς, τῆς Ἑρμούπολης; Μπαίνουμε δηλαδή σὲ δημογραφικὰ φαινόμενα τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ τὴν ἴδια στιγμή πoὺ νέες δομὲς προβάλλουν στὸ προσκήνιο; Ἡ

24. Ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι μεγάλη. Ἐνδεικτικά: E.A. Wrigley *Population and History*, London 1969 καὶ P. Laslett, *The world we have lost*, London 1965, ὅπου περιγράφεται, σ' ἀδρὲς γραμμὲς, τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν μιὰ περίοδο στὴν ἄλλη.

μήπως πρόκειται για ἐπιβιώσεις παλαιότερων ἐποχῶν ποῦ μακροχρόνια θὰ ἀποτελέσουν ἐπιβραδυντικούς παράγοντες, μεταξὺ τῶν ἄλλων, στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἑρμούπολης; Καὶ πῶς συνδέονται τὰ φαινόμενα αὐτὰ μὲ τὸ παράλληλο φαινόμενο τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νέων πόλεων (π.χ. Ἀθήνα, Πάτρα, Πειραιῶς κ.ἄ.) στὴν Ἑλλάδα τῆς ἐποχῆς; Ἐπιταχύνεται δηλαδὴ ἡ ἐπιβραδύνεται ὁ γάμος στὴν πόλη σὲ σχέση μὲ τὴν ὕπαιθρο;

Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι ἀπλῶς ἐνδεικτικά. Εὐκόλα θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιμηκύνουμε τὸν κατάλογο αὐτὸ βάζοντας μιὰ σειρὰ ἀπὸ νέες παραμέτρους ποῦ σχετίζονται μὲ τὰ θέματα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ γάμου. Στὴν παρούσα φάση τῆς ἱστορικῆς ἔρευνας στὴν Ἑλλάδα γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ αἰτήματα ἀπαντήσεις δὲν εἶναι δυνατό νὰ δοθοῦν. Ὡς ἐλπίζουμε πῶς τουλάχιστον τέτοια θέματα δὲν θὰ μείνουν γιὰ πολὺ ἀκόμη στὸ σκοτάδι καὶ πῶς σύντομα ἡ εἰκόνα ποῦ ἔχουμε γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὴν κοινωνία τοῦ ἐλληνικοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνα θὰ γίνει πληρέστερη μὲ τὴν προσθήκη ἀνάλογων «φωτογραφιῶν».

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

ἀμπατζής: ὕφαντουργὸς χοντρῶν τρίχινων ὕφασμάτων
 γαϊτανοποιοίς: κατασκευαστὴς σειρητιῶν
 καζάζης: ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπεξεργασία ἢ καὶ τὸ ἐμπόριο μεταξιοῦ
 κατμαρατζής: κατραματζῆς (κατράμι = πίσσα)
 κουφιδιάρης: ἀσχολεῖται μὲ τὸ ξελάφρωμα (σαβούρα) τῶν πλοίων
 μακαρατζής: κατασκευαστὴς μακαράδων (βαρούλκων)
 μακονατζής: «ματσακονιστής» πλοίων (καθαριστὴς τῶν ὑφάλων ἀπὸ τὰ φύκια κ.ἄ.)
 μπασματζής: ἐπιδιορθωτὴς παλιῶν ρούχων
 παμπούκης: ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἐπεξεργασία βαμβακιοῦ (βαμβοκάς)
 ταλιαδοῦρος: σκαλιστὴς ἐπίπλων
 ταμπακολόγος: «ἐργάτης» καπνοπωλείου
 τοβαζής: ἀσχολεῖται μὲ τὸ ρυμούλκισμα τῶν πλοίων

